قالون مەيدانغا كەلمەكتە

مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئۇزۇنراق داۋاملاشقان يۇرتقا قايتىش دەم ئېلىشلىرىدا، فارابىي يەنە تاغلاردا ۋە يايلاقلاردا ئارام ئالغاچ تەبىئەتنىڭ ئىچ - ئىچىدىن چىققان مۇزىكىلىرى بىلەن كۆڭلىنى ئارام ئالدۇرغانلىرىدا، كۆڭلىدىكىلەرنى ئىپادىلەشتە ئۇد (باربىت)نىڭ يېتەرسىز قېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشقا باشلىدى. ئۇ بۇ گۈزەل چالغۇ ئەسۋابىنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى، ئەمما كۆڭلىنىڭ ئىچكى قاتلىمىدىكى باشقا بىر خىل ئاۋاز - مۇزىكىلار ئۇنى يېڭى بىر چالغۇ ئەسۋابى ئىجاد قىلىشقا ئۈندەپ بېسىم قىلىۋاتاتتى. بۇنداق بىر خاھىشنى كاللىسىغا ئولتۇرغۇزۇش باشتا سەل قىيىن كېلەتتى، چۈنكى ئەقلى ئۇنىڭغا تېزرەك باغداتقا قايتىپ يېرىم قالغان ئەسەرلىرىنى تولۇقلاش بۇيرۇقىنى بېرىۋاتاتتى. لېكىن ئۇ بۇ ئىتىرازغا قارشى، باغدادتىمۇ مۇزىكىدا يېڭى بىر قانۇنلارنى تەقەززا قىلىدىغان سىستېما ۋە يېڭى بىر چالغۇلارغا ئېھتىياج بار، دېگەننى چىڭ تۇتۇپ تىركىشىۋاتاتتى، شۇنىڭدەك ئۇ ئۆز - ئۆزىگە «بۇنداق بىر چالغۇنى پەقەت سەن مەيدانغا كەلتۈرەلەيسەن» دەپ پىچىرلاپ، تەتىلىنى ئۇزارتىشقا قارار بەردى. ئەمدى ئۇنىڭ قارارى كەسكىن، ھېچقانداق نەرسە بۇ ئىستىكنى ئاخىرىغا چىقارغۇچە ئۇنىڭغا توسقۇنلۇق قىلالمايتتى. خىيالىدىكى ئاۋازلارنى چىقىرالايدىغان چالغۇنىڭ قۇرۇلمىسىنى بىر مۇددەت ئويلانغاندىن كېيىن

فارابىي كەلگۈسى ئەۋلادلارنىڭ ئۇنى چۈشىنىدىغانلىقى ۋە ئەسەرلىرىدىن پايدىلىنالايدىغانلىقىدىن گۇمان قىلىشنى خالىمىدى، ئەمما ئۇ بۇ پايدىلىنىشنىڭ ئوخشىمىغان مېڭىلەرنى ئوخشاش ئۇسۇل ۋە ئوخشاش ئاچقۇچ بولغان ئېتىقاد پۈتۈنلۈكىنى چۆرىدىگەن ئاساستا بىرلەشتۈرۈشكە يەتمەيدىغانلىقىنى ئاللىبۇرۇن ھېس قىلىپ يەتتى. ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ ئىختىلاپلارغا يۈكسەك سەۋىيەدىكى مۇھاكىمە ئارقىلىق ئىتتىپاقلىق (ماسلاشتۇرۇش) شامىلى پۈۋلەيدىغان قىزغىن ھېسسىياتى بۇرۇنقىدەك كۈچلۈك ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۇ نە قايتىمىشقا ئالدىرايتتى. نە يېڭى چالغۇسىنى پۈتتۈرۈشكە ئايرىغىنىدىن سىرتقى ۋاقىتلىرىنى يېزىشقا بېرەتتى. ھازىر ئۇ پەقەتلا «ئاللاھنىڭ بىرلىكى» ھەققىدە ئويلايتتى ۋە بۇ ھەقتە بىر ئەسەر يېزىشنىڭ كۆپ پايدىلىق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغانىدى. ئەسلىدە بۇ ۋاقىتقا قەدەر ئۆگەنگەنلىرى ئۇنىڭغا ئاللاھنىڭ بىرلىكىنىڭ ھېچ شەك يوق ھەقىقەت ئىكەنلىكىگە ئېلىپ بارغانىدى. شۇ ھەقىقەتكى، فارابىي تۇغۇلغاندىن بۇيان ئىسلامىي مۇھىتتا ياشىغان، مۇكەممەل دىنىي تەربىيە ئالغان بىر ئىنسان بولۇش سۈپىتى بىلەن ئاللاھنىڭ بىرلىك - بارلىقىدىن قىلچە شۈبھىدە بولۇپ باقمىغانىدى. لېكىن ئۇنىڭ بىلىم دائىرىسى كېڭىيىپ، زېھنىي قۇۋۋىتى ئۆتكۈرلەشكەنسېرى بۇ نۇقتىدا تېخىمۇ ھەيرانلىققا چۆمگەنىدى. مول بىلىمگە ئىگە بولغان بىر ئەقىل قانداقسىگە ئاللاھنىڭ بىرلىك - بارلىقىغا تەسلىم بولمايدۇ؟... فارابىي بۇ چۈشەنچە بىلەن بالىلىق مەزگىللىرىدە شېرىك سۆزلەرنى قىلىپ يۈرگەنلەرنى

ئۇنى ياساش پىلانىنى تۈزۈپ چىقتى ۋە مانا ئەمدى قېلىپلاشتۇرۇش باسقۇچىغا كەلدى. بۇ قېتىم ئۇ (باربىت)نى يېڭىدىن ياسىغاندىكىدىنمۇ بەكرەك ئىنچىكە ۋە تېخىمۇ بەك جاپالىق ئىشلەش ئىچىدە نەچچە ئاينى ئۆتكۈزۈشى كېرەك ئىدى.

ئۇ بىر تەرەپتىن بۇ ئىشنى تاماملاشتۇرۇشقا تىرىشسا، يەنە بىر تەرەپتىن روھىدا يۈز بېرىۋاتقان يېڭى - يېڭى تالاش - تارتىشلار سەۋەبىدىن ئۆز - ئۆزىدىن «ئەمدىلىكتە ساڭا قېرىلىق يەتتىمۇ؟» دەپ سوراشقا باشلىدى. 40 ياشتىن ھالقىغان ۋەسجىلىك بۇ تالانت ئىگىسى ھېچ بىر ئىشتىن بۇرۇنقىدەك خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. ئەمدىلىكتە ئۇ ئىسلام دۇنياسىدا چوڭقۇرلاشقان سىياسىي پىتنە ۋە دولقۇنلار ھاسىل قىلغان ئېتىقاد ۋە چۈشەنچە كۆپۈكلۈكىگە پەلسەپىنىڭ داۋا بولىدىغانلىقىدىن شۈبھىلىنىشكە باشلىدى. ئىسلام دۇنياسىدا، پىكىر - چۈشەنچە ئۆلچىمى ئىچىدە ساناپ تۈگەتكۈسىز پىكىر ۋە ئېتىقاد ئىختىلاپلىرى بار. ئالىملارلا ئەمەس، بەلكى سىياسىيونلارمۇ پىكىرلەرگە، بولۇپمۇ پەلسەپىگە قارىتا مۇھىم بىلمەسلىك پوزىتسىيىسىنى داۋام قىلىۋاتاتتى. پەلسەپە سەۋىيىسى تۆۋەن بولغان كىشىلەرگە ئۆز - ئۆزىنى ھېچ ياقتۇرغۇزالمىغانىدى. زامانىسىنىڭ تەسەۋۋۇرپ شەيخلىرى بۇ شۈبھىلىك پەنگە قارىتا قارشىلىقلىرىنى توختىماي داۋاملاشتۇرۇپ، ھېكمەت چېگرىلىرى ئىچىگە پەلسەپىنىڭ تالاش - تارتىشلىرىنى كىرگۈزمەسلىك ئۈچۈن تىرىشىۋاتاتتى.

نۇقتا ئىكەنلىكىنى چۈشىنىشكە ۋە بۇنىڭغا قارشى كەلگۈچىلەرنىڭ قاراشلىرىنىڭ نەقەدەر ئاجىز، خاتا قاراش ئىكەنلىكىنى ئوچۇق - ئاشكارا ئوتتۇرىغا چىقىرىشنىڭ يوللىرىنى ئىزدەشكە باشلىدى. «ۋەھدەت» (ئاللاھنىڭ بىرلىكى) دېگەن تېما ھەققىدە ئىزدىنىشتە ھازىرغا قەدەر زور تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن فارابىي، ئەمدىلىكتە بۇ چۈشەنچىلەرنى كۆڭۈل سۈزگۈچىدىنمۇ بىر ئۆتكۈزۈشنىڭ لازىملىقىنى ھېس قىلىشقا باشلىدى. ئۇ بۇنىڭغىمۇ بەك ئالدىرىمىدى، ۋەسىجگە قايتقان ئىككىنچى ئېيىدىن ئېتىبارەن «قالۇن» دەپ نام بېرىلگەن چالغۇسى خېلى ئوبدانلا شەكىلگە كىرىپ قالدى. بۇ ۋاقىتتا ئۇ قايتىدىن خاتىرە قالدۇرۇپ «ۋەھدەت»كە مۇناسىۋەتلىك بۈيۈك ئەسىرىنى ئاستا - ئاستا يېزىشقا باشلىدى. ئۇ ئىلمىي ئەمگىكى بىلەن چالغۇ ياساشتىن ئىبارەت ئىككى ئىشنى پاراللېل ھالدا ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. ئەمما كۆپرەك ۋاقتىنى «قالۇن»غا بېرىۋاتاتتى. بۇخىل ئىشلەش ئۇسۇلىنى ھاياتىنىڭ بۇ مەزگىلىدىكى ئۆزىنى ئەڭ خۇش قىلغان بىر يېڭى ئىجادىيەت دەپ قارايتتى. بىرسىنى قىلىپ چارچىغىنىدا، يەنە بىر ئىشنى قىلىش ئارقىلىق ئارام ئالاتتى، بۇنىڭلىق بىلەن ھەم داۋاملىق ئىشلىگەن ھەم داۋاملىق ئارام ئالغان بولاتتى.

ھېچ چۈشىنەلمەيتتى، ھەتتا ئاللاھقا شېرىك سۆز قىلغانلارنى ئەڭ ئەقەللىي ئەقىلدىنمۇ مەھرۇم كىشىلەر دەپ قارايتتى. ئۇنىڭغا نىسبەتەن ئاللاھنىڭ بىرلىك - بارلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىق ئۇچۇن ئەخمەق (ساراڭ) بولۇش كېرەك ئىدى. ۋەسىجلىك بۇ ئىقتىدارلىق تالانت ئىگىسى بالا ئەمدىلەتىن قۇرامىغا يەتكەن چاغلىرىدا بۇ نۇقتىدا خېلى ئۇزۇن مەزگىل مۇلاھىزىلەر يۈرگۈزگەن ۋە شېرىكنىڭ ئەقىل ئىگىسى بىرلىرى ئۇچۇن ئىمكانسىز بىر ئىش ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۇرگەنىدى. ئەمما ئۆزىنى ئەقىل ئىگىسى ۋە ھەتتا ئالىم ھېسابلىغان نۇرغۇن كىشىلەر ئاللاھقا ئوچۇقتىن - ئوچۇق شېرىك كەلتۇرەتتى. بۇ ئىش تونۇگۇن شۇنداق بولغان بولسا، بۈگۈن ھەم ئۆزگەرگىنى يوق، ئەڭ ئېغىر بولغىنى، ئۇزۇن مۇددەت تەپەككۇر ۋە مۇلاھىزىلەر يۈرگۈزگەندىن كېيىن، ئاللاھنىڭ بىر - يالغۇز ئەمەسلىكىنى ئېيتىدىغانلارمۇ چىقىپ تۇراتتى. فارابىي بۇنداق كىشىلەر بىلەن ھەرران ۋە باغداتتا خېلى كۆپ ئۇچراشتى، نۇرغۇنلىغان بىلىملىك ئۆتكەن كىشىلەر زۇلمەتكە تولغان چۈشەنچە - تەپەككۇرلىرى بىلەن شېرىككە چۈشۈپ قالاتتى. بۇلارنىڭ بەزىلىرى تەسەۋۋۇرنىڭ چوڭقۇر مەنىلىك چۈشەنچىلىرىنى شەكلىي جەھەتتىن چۈشىنىۋېلىپ، يا باشقىلارنى شېرىك بىلەن تۆھمەت قىلاتتى ياكى باشقىلار ھەقىقەتنى چۈشەنمىدىغان پىكىرلەرنىڭ پوستىغا ئېسىلىۋېلىپ ئۆزى شېرىككە چۈشۈپ قالاتتى. دەل مۇشۇ ۋاقىتتا ئۇ ئاللاھنىڭ بىرلىك - بارلىقىنى بىلىشنىڭ ئەقىل ئۇچۇن مۇتلەق قوبۇل قىلىشى كېرەك بولغان

قارىماققا قىزىقىشىمىزنى قاندۇرۇش، پىكرى جەھەتتىكى شۇبھىلىرىمىزنى يېشىش ئۈچۈن ئوقۇۋاتىمىز. ئەمما ھەممىمىز، بارلىق پەلسەپە بىلەن ھەپىلىشىۋاتقانلار ئۆزىمىز كەسكىن بىر قانائەتكە يەتمەي تۇرۇپ، ئۆزىمىزدىكى مەسىلىلەرنى ھەل قىلماي تۇرۇپ باشقىلارغا ئۆگىتىشكە ئۇرۇنىۋاتىمىز، بەلكى بىز بۇ ھالغا مەجبۇر بولۇپ قالدۇق دەيدىغانلارمۇ چىقار، توغرا تولۇق بىر قانائەتكە كەلمەي تۇرۇپ ھېچكىم ھېچكىمگە بىر نەرسە ئۆگەتمىسە، ھېچكىم بىر نەرسە ئۆگىنەلمەيدۇ. تولۇق بىر قانائەتكە يېتىش ئۈچۈن، بارلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ھەممە نەرسىنى، ھەر نەرسىنى بىلىش شەرت بولىدۇ. شۇنداق، ھەر نەرسىنى... ياق، ياق، ئاللاھ بۈيۈكتۇر. ھەر نەرسىنى پەقەتلا بىر ئاللاھ بىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ يۇرۇپ خالاپ - خالىماي يېرىم - ياتا ئىلمىمىز بىلەن ھۆكۈم چىقىرىمىز. بىزمۇ ئۆزىمىزدىن ئىلگىرىكىلەرگە ئوخشاشلا مۇشۇ ئەھۋالنى تەكرارلىدۇق... ئەمما ئىنسان شۇنداق بىر يەرگە كېلىدۇكى، ئۇ ئۆزىنىڭ بىلگەنلىرىنىڭ كۆپلىكىنى، ھەمدە كىشىنى ھەيرەتكە چۆمدۈرگۈدەك دەرىجىدە كۆپلۈكىنى بىلگىنىدە كەمتەرلىشىشكە باشلايدۇ. ئەتراپقا قارايدۇ، ئەمما ھېچكىم ئۇنىڭدەك كۆپ خىل تېمىلاردا مول بىلىمگە ئىگە ئەمەس. شۇنداقتىمۇ بۇ سېلىشتۇرۇشلار ئۇنى ياشلىقىدىكى قەدەر ئۆز مەپتۇنلۇقتا ئېلىپ بارالمايدۇ. چەكسىزلىككە ۋە چەكسىز قۇدرەت ساھىبىغا قارشى، قەدەرنىڭ ئەقىل ھالقىغان تەجەللىلىرىگە قارشى ھەر نەرسىنىڭ ھۆكۈمسىزلىكىنى ئىنسان پەقەت 40 ياشتىن ھالقىغىنىدا يېتەرلىك

«ئەجەبا»لىرىمۇ كەم ئەمەس

فارابىي «ۋەھدەت» ھەققىدىكى ئەسىرىگە تېخىمۇ كۆڭۈل بۆلۈشكە باشلىدى. ئەلۋەتتە بۇ ئىلگىرىكى ئەسەرلىرىگە قاراپ تۇرۇپ يېتىلدۇرگەن تەجرىبىسىدىن ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم قالدۇرغان ئىلمىي خىزمەتلىرىگە قارىغىنىدا ئۇز - ئۆزىگە:

«بەلكىم بىر تۈركۈم كىشىلەرنى چۈشەنچە ۋە ئىلمىي خاتالىقلاردىن قۇتۇلدۇرۇپ قالدۇق... ئەمما ئىستىقامەتتە (نىشان يۆنىلىشلىرىدە) خاتالىقلىرى بولغانلارغا قانداق پايدا بېرەلىدۇق؟ بېرەلەمدۇق؟ ئەگەر خالىسام بۇنىڭدىن كېيىن پايدا بېرەلەرمەنمۇ؟ قانداق بېرەلەرمەن؟ ھاياتنىڭ ئەسلى سوئالى بۇ ئەمەسمۇ؟...» دەپ سوئال قوياتتى.

بىر كۈنى فارابىي باغداتتا ئۆزى بىلەن يېقىن ئۆتىدىغان كەمتەر، بىلىملىك بىر دوستى بىلەن سۆھبەتلىشىش جەريانىدا، يەنە شۇ ئىستىقامەتتە توغرا يولنى كۆرسىتىش ھەققىدە سۆز ئېچىلىپ قالدى. ئۇ ئۇزى ۋە زاماندىش ئالىملارنىڭ بۇ ھەقتىكى خىزمەتلىرىنىڭ ناھايىتى كەمچىلىك بولغانلىقى توغرىسىدا سۆز ئېچىپ مۇنداق دېدى: «زېھنىمىزنىڭ ئۆتكۈرلۈكى، بىر نەرسىلەرنى تېز ئۆگىنىش قابىلىيىتىمىز بىلەن بىرلىكتە، ئېچىمىزگە چۈشكەن بىلىم ئاشىنالىقى بىزنى بىلىپ - بىلمەي كىتاب ۋە ئۇستازلاردىن باشقا ھېچكىمنىڭ ماڭغان، تاللىغان يوللىرىنى كۆرمەس قىلىپ قويۇۋاتىدۇ.

چارچىتتىدۇ. بەلكى ئىستىقامەت (توغرا يول) ھەققىدە بىرگە ھېچبىر پايدىسى بولمىغان بىلىملەر يۈزىدىن پالاكەتكە قېلىشىمىزمۇ مۇمكىن. ھاسىل كالام دوستۇم، مەن ئەمدى دۇنيادىن ئاچقۇچلۇق ھەقىقەت ئىزدەشتىن زېرىكتىم. ئەگەر بار بولسا، ئۇ مەنىۋى ئىلىملەردە بولۇشى كېرەك...»

قۇۋۋەت بىلەن چۈشىنىپ يېتەلەيدۇ. شۈبھىسىزكى، بۇمۇ ئاللاھنىڭ ئىنسانغا قىلغان بىر لۇتفى - ئېھسانىدۇر. قانداقلا بولمىسۇن، ئۇ داۋاملىق ئىزدىنىشى، مۇھاكىمە - مۇلاھىزىلەر بىلەن كاللىسىنى مەشغۇل قىلىشى لازىم... ئەلۋەتتە، بۇنداق كەڭ دائىرىدە ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىلمىي تەتقىقاتلار مۇتلەق ھەقىقەت ئىزدەشتىن ۋە ھەر بىلىمنىڭ ئىشىكىنى ئاچىدىغان ئاچقۇچ ئىزدەش خىيالىدىن تېخىمۇ تېز ۋە تېخىمۇ ئۈنۈملۈك نەتىجە بېرىدۇ. قىسقىسى، مەسىلىگە ئالدى بىلەن يۈنىلىش (ئىستىقامەت) جەھەتتىن قاراپ چىقىش كېرەك. بۇ بىلىملەر بىزگە توغرا يولنى بېرەلەمدۇ؟ ئازغۇن يولدىكىلەرگە جىددى بىر شەكىلدە ئۆز چۈشەنچىلىرىنى ھەقىقەت تارازىسىدا تارتىشقا ئېلىپ بارالامدۇ؟ زېھنىنىڭ ئوزۇقىنى تەشكىل قىلغان نەرسىلەر ئىنساننى «سىراتەل مۇستەقىم»(توغرا يول)دا داۋاملىق ماڭدۇرۇشقا يارىمىسىمۇ، ئەمما ئۇ يەنىلا كېرەكلىك ۋە قىممەتلىكتۇر. ئەگەر پۈتۈن مەسىلە پەقەتلا بۇ دۇنيانىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتىش بولسا ئىدى، بىلىمنىڭ ھەر تۈرلۈكىدە توختىماي ئىزدىنىشنىڭ لەززىتىنى ھېچ ئىنكار قىلمايتتىم. ھالبۇكى، زامان تەرەققىي قىلماقتا، ئۆگەنگەن ۋە ئۆگەتكەنلىرىمىز دۇنيانى ھېچ ئۆزگەرتەلمەيۋاتىدۇ، ئۇزۇن مۇددەتتە بولسىمۇ چوڭ - چوڭ ئۆزگىرىشلەرنى پەيدا قىلالايدىغانلىقىغا دائىر ئىشەنچىمىزنى كۈچلەندۈرەلمەيۋاتىدۇ... ئەھۋال بۇ ئىكەن نېمىشقا كۆڭۈل ھوزۇرىمىزنى قاچۇرىمىز. ھېچ شۈبھىسىزكى، ھۆر چۈشەنچىلەر بىلەن كەلگەن نۇرغۇن بىز خالىغان ياكى خالىمىغان سوئاللار قەلبىمىزنى

ئۇنىڭدىن تېخىمۇ كۆپ نەپكە ئېرىشىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇ زامانغىچە ھەل قىلىشقا تېگىشلىك نۇرغۇن مەسىلىلەر توپلانغان بولۇپ، ئىسلام دۇنياسىدا ھېچكىم تېخى ئۇلارنى مەسىلە دەپ قارىمىغانىدى. فارابىي مۇشۇنىڭغا ئوخشىغان ئىگىسىز مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا تۇتۇنغان تۇنجى كىشىسى بولۇشتىن ئىبارەت بىئارام قىلغۇچى بۇ يالغۇزلۇق ئىچىدە ئاستا - ئاستا خىزمەت ئىشەنچىنى ۋە قىزغىنلىقىنى يوقىتىپ قويغانىدەك بولاتتى. يۈكسەك تەپەككۇرنى شەرت قىلغان ئاساستا ئۆزئارا سۆھبەت ۋە مۇڭداشقۇدەك بىرەرنى تاپالماسلىقى ھېچقاچان ئۇنى ئۆز - ئۆزىدىن پەخىرلىنىدىغان ئۆز مەپتۇنلۇق باھانىسىنى تەشكىل قىلالمايتتى. ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايدىغان سوغۇق تەكەببۇرلۇققا مۇپتىلا بولۇپ، باشقىلار بىلەن كۆرۈشۈشتىن يىراق تۇرمىدى، ئەكسىچە ھەربىر ئالىم ۋە پەيلاسوپلارنى سائەت - سائەتلەپ ھەتتا كۈن - كۈنلەپ تىڭشىدى. سۆز قىلىش نۆۋىتى ئۆزىگە كەلگىنىدە، ياشلىق چاغلىرىدىكىگە ئوخشاش ئىخچام ۋە چوڭقۇر مەنىلىك بىر قانچە جۈملە بىلەنلا كۇپايىلىنەتتى. بۇ ھەرگىز كىبىرلىكتىن ئەمەس، بەلكى قىسقا سۆز بىلەن مەقسەتنى تولۇق ئۇقتۇرالىغىنىدىن ئىدى. ئەسلىدە بۇ كەمتەرلىك چېگرىسىدىن ھالقىغانلىقمۇ ئەمەس، بەلكى ئاڭلىغۇچى تەرەپكە بولغان نازۇك ھۆرمەتنىڭ ئىپادىسىدۇر. فارابىي باشقىلار بىلىدىغان ئىشلار ھەققىدە سۆزنى ئۇزارتىشتىن ۋە ئۇ خۇسۇسلار ھەققىدە ھۆكۈم كېسىشتىن ھايا قىلاتتى. ئۇنىڭغا كۆرە بارلىق ئىلىم ئەھلىلىرىگە زۆرۈر بولغان بۇ ھايا بارلىق ئورۇنسىز سۆز ۋە كېرەكسىز

ئەسەر مەيدانغا چىقماقتا

فارابىي ھەم كۆڭۈل ئېچىش ھەمدە ئارام ئېلىش ئۈچۈن تۇتۇش قىلغان چالغۇسىنى ئالتە ئاي ئەتراپىدىكى بىر ۋاقىتتا پۈتتۈرگەنىدى. ئۇ يەنە باغداتقا قايتتى، ئەمما بۇرۇنقىدەك بۈيۈك خىياللارنى - پىلانلارنى تۈزمىدى. باغدادتا ئۇزۇن تۇرۇش نىيىتىمۇ يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئىلىم ۋە پەلسەپىدىن كۆتكەنلىرى ھاسىل بولمىغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنى ئىنكار قىلمايتتى. ھەتتاكى بۇ ئىككىسىنى ئايرىماي: «كېلەچەكتە بۇ ئىككىسى بۆگۈنكىدىنمۇ بەك ئىشقا يارايدۇ» دەيتتى.

باغداتقا كەلگەندىن كېيىن بېرىشنى نىيەت قىلغان ھەلەپ، شام، ئىسكەندەرىيە ۋە قاھىرەگە ئوخشىغان مەركەزلەردە ئۆزىنى يەنىمۇ ھەيرەتتە قالدۇرىدىغان كىتابلارنىڭ ئۇچرايدىغانلىقىنى ئېھتىمالدىن يىراق سانىمايتتى. توغرىسى، ئىچ - ئىچىدىن مۇشۇنداق بىر ئۈمىدى بار ئىدى. فارابىينىڭ ھاياتى بويىچە ياشىغان بۇ ئۆزگىچە يالغۇزلۇقىنىڭ بۇ تەرىپى 40 ياشتىن ھالقىغاندىن كېيىن، ئۇنى ئۆز تالانتىدىن زېرىكىدىغان ھالغا كەلتۈرۈپ قويىدى. كېزىپ سەپەر قىلغان بۇنچە يەرلەردە شەخسىيەت جەھەتتىن ئۆزىدىن ئۈستۈنلىرى ئۇياقتا تۇرسۇن، ئۆزى بىلەن ئوخشاش سەۋىيەدىكىلەرنىمۇ تاپالمايتتى. ئۆزى دەرس ئالغان بىرمۇنچە ئۇستازلار

دۈشمەنمۇ غەلىبە قىلىدۇ

گەرچە فارابىي شۇنداق يۈكسەك ئەخلاقلىق، پەزىلەتلىك بىر ئالىم، ھېچكىمگە ئازار بەرمەسلىك ئۈچۈن ئەڭ زور تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، ئەمما باغداتتا قىلغان ئىككىنچى قېتىملىق سەپىرىدە بەزى دۈشمەنلەرنىڭ غەلىبە قىلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. ئەلۋەتتە، بۇنىڭ ئاساسلىق كۆرۈنەرلىك سەۋەبى ئۇنىڭ يازغان پەلسەپۋى خاراكتېردىكى ئەسەرلىرى ئىدى. ئۇ ئەپلاتون بىلەن ئارىستوتېل ئارىسىدىكى پەرقنى ھەل قىلىپ ئۇلارنى ياراشتۇرۇشقا ئۇرۇنغىنىدەك، قەدىمكى پەلسەپە بىلەن ئىسلام دىنىنىڭ ساپ ئېتىقادىنى ماسلاشتۇرۇشقىمۇ تىرىشقانىدى. گەرچە فارابىي قەلەمگە ئالغان بۇ پىكىرلەر ئىنتايىن ئۈستۈن ئەقىل ۋە مول بىلىملەرنىڭ مەھسۇلى بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار بەزىدە ئىسلام دىنىنىڭ ساپ ئېتىقادى بىلەن توقۇنۇشۇپ قالاتتى. بەزى يەرلەردە خاتامۇ چۈشىنىلدى. ئىخچام يېزىش، ئەڭ كىچىك بىھۇدىچىلىككىمۇ كىرمەسلىكنى ئۆزىگە پىرىنسىپ قىلىپ يېزىشى: نورمالدا ئۇنى چۈشىنىشتە قىيىنلىدىغان ئادەتتىكى ئىنسانلار ۋە ھەتتاكى بىر قىسىم ئۆلىمالارنىڭمۇ خاتا چۈشىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى. نەتىجىدە، فارابىي ئىسلام تەپەككۇرى - چۈشەنچىسى جەھەتتە ئىككىلىنىپ قالغان كىشى بولۇپ قالدى.

يازمىلارنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، ۋاقىت - زېھىن تېجىگۈچى ياخشى قورال ھېسابلىناتتى.

فارابىي: قارشى تەرەپ بىلگەن نەرسىنى بىلمىگەن ئورۇنغا چۈشۈرۈپ سۆزلەۋېرىشنى مەقسەتسىز ھاقارەت دەپ قاراش كېرەك، دەيتتى. بۇ سەۋەبتىن كۆرۈشۈپ - پاراڭلاشقان كىشىلەرگە بولغان ھۆرمىتى ئۇلارنى كۆپ نەرسە بىلىدىغان كىشىلەر دەپ قاراشنى تەقەززا قىلاتتى. مانا بۇلار فارابىينىڭ كەم سۆز ۋە ئىچ مىجەز بولۇشىنىڭ، بەزىدە تېخى كىبىر بىلەن ئىزاھ قىلىنغان يالغۇزلۇقىنىڭ سەۋەبى، ئەسلىدە ئۇ پاك قەلب ۋە چوڭقۇر پىكىر ساھىبى ئىدى.

ياراشتۇرالمايدىغان ئەھۋاللار ئەمدى ئۇنىڭغا بەكمۇ يات ئەمەس ئىدى. بۇ سەلبىي تەرەققىياتلار ئالدىدا ئۇ ھېچ ئىش بولمىغاندەك تۇيغۇسىز قىياپەتكە كىرىۋالالمايتتى، شۇنىڭدەك بىئارام بولۇپ ئاھ ئۇرۇش بىلەنلا ئىشنى ھەل قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنىمۇ ئوبدان بىلەتتى. ئەمەلىيەتتە بۈيۈك ئاباسىي ئىمپراتورلىقى چۈكۈش سەھنىسىگە كىرىپ، ۋەيران بولۇش سانجىقىنى ھازىردىن باشلاپ ھېس قىلىشقا باشلىغانىدى. سۈرلۈك ۋە ساپ ھەيۋەت ئورنىنى ھەقىقەتنى ۋە ئەسلى مۇھىم بولغان ئىشلارنى پەردىلىگۈچى ئايرىمچىلىق ۋە ئۇششاق مۇنازىرىلەر ئالغانىدى. ئۆزىنىڭ شانلىق سەلتەنىتىنى مۇشۇنداق ۋەيرانچىلىققا قويغان بىر جەمئىيەتتە ئۆلىمالارنىڭ ئاددى قايغۇلارغا چۆمۈشى فارابىينى بىئارام قىلسىمۇ، ئەمما نورمال ھادىسىدەك كۆرۈنۈۋاتاتتى. جىھاد روھىنىڭ ئورنىنى شەھەر ھاياتى، كىچىك مەنپەئەت ۋە ئويۇن - تاماشىلار ئالغان، ھەركىم ھەر كۈنى بىر يىڭىلىققا يولۇقۇپ تۇراتتى. بۇ ئارىدا فارابىينىڭ ھەققىدە ھەرخىل گەپ - سۆزلەرنى قىلىدىغانلارنىڭ سانىمۇ كۆپىيىشكە باشلىغانىدى. گەرچە ئۇلارغا بەك پەرۋا قىلىپ كەتمىسىمۇ، ئەمما ئۇ ئۆز تەبىئىتى بويىچە دەۋرىنىڭ بەزى سىياسىي رەھبەرلىرىگە يېقىنلىقى بىلەن تونۇلغان كىشىلەر كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان پىتنىدىن ئەنسىرەيتتى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى توغرا چۈشىنىشكە ئەقلىي - ئىلمىي قۇۋۋىتى يەتمەيدىغان كىشىلەرنى بىر بۆلۈك پىتنىخورلارنىڭ تەسىرى بىلەن ھەرىكەتلەندۈرۈش ئانچە تەس ئىشمۇ ئەمەس ئىدى. بۇنىڭ نەتىجىسى

فارابى بۇ قېتىمقى باغداد سەپىرىدە ئىلگىرى ئۆزى بىلەن دوستلۇق ئورناتقان بىر قىسىم ئالىملارنىڭ ئەمدىلىكتە ئۆزىگە سوغۇق مۇئامىلە قىلىۋاتقانلىقىنى، ئۇچراشماسلىق ئۈچۈن ھەرخىل باھانىلەر ئىزدەۋاتقانلىقىنى بىلدى. بۇ ئەھۋاللار ئۇنىڭغا بەك ياتمۇ تۇيۇلمىدى. كىشىنى بىئارام قىلىدىغان بۇ ئەھۋال يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭغا ئۈمىد بېرىۋاتاتتى. دېمەككى، ئەسەرلىرى ئىنكاس قوزغاشقا باشلىغانىدى. ھېچ بولمىغاندا بۇمۇ بىر ياخشى بېشارەت ھېسابلىناتتى. بۈگۈن بولمىسا ئەتە بۇ ئەسەرلەر قوزغىغان بەس - مۇنازىرىلەر پەلسەپىنىڭ ئىسلام دۇنياسى ئىچىدە كېڭىيىشىگە يول ئېچىشى مۇمكىن. ئەمدىلىكتە ئۇ قەتئىي بىر قۇتقۇزغۇچى دەپ قارىمىغان پەلسەپىنى بۈيۈك مەدەنىيەت ئۈچۈن ۋاز كەچكىلى بولمايدىغان مېڭە ھەرىكىتى دەپ ئېتىراپ قىلغانىدى. شۇڭا ئۇ بۇ ھالى بىلەن نە پەلسەپىنى كۆككە كۆتۈرۈپ ئاقلىغۇچى، نە «ھېچ ئىشقا يارىمايدۇ» دەپ قارايدىغان پەلسەپە دۈشمىنى ھېسابلانمايتتى.

فارابى ئەمدى سەھرالىق بىر ئالىملا ئەمەس، بۈيۈك شەھەرلەرنىڭ ۋە بۇيەردە ياشىغان ئىنسانلارنىڭ، ھەتتاكى ئالىملارنىڭمۇ مەنپەئەت (مەنسەپ) ۋە تۇرمۇش ھەلەكچىلىكى سەۋەبلىك غەلىتە قالايمىقانچىلىققا دۇچار بولغانلىقىنى كۆرۈپ، دەسلەپتە يىرگەنگەن بولسىمۇ، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ خالاپ - خالىماي كۆنۈشكە باشلىدى. ۋەسىجدىكى چاغلىرىدا ئاڭلىسىمۇ ئىشەنمەيدىغان، ئىشەنسىمۇ ئۇنى مۇسۇلمانغا ھېچ

ئاقىلغۇچىلار

بىر - بىرىنى يەۋەتكۈدەك دەرىجىدە ۋەھشىيلەشكەن بايلىق ۋە مەنپەئەت ئۇۋچىلىرى توپلاشقان ئۇ كۈنكى باغداتتا، شۈبھىسىزكى ياخشى نىيەتلىك كىشىلەرمۇ يوق ئەمەس ئىدى. فارابىينىڭ فىزىكا، مۇزىكا، پەلسەپە، خىمىيە، ئەقىل، مەنتىق ۋە ماتېماتىكا بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىر تۈركۈم ئەسەرلىرىنىڭمۇ بارلىقىغا دىققەتنى تارتىپ، ئۇنى سەممىي شەكىلدە ئاقلاپ كېلىۋاتقان بىرقانچە ئىلىم ئەھلى بار ئىدى. ئۇلار قىلچە ئىككىلەنمەستىن فارابىينىڭ پەلسەپە ئەسەرلىرىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭغا ھۆكۈم قىلىشنىڭ ھەقسىزلىق بولىدىغانلىقىنى ھەر ساھەدىكى مۆتىۋەرلەر ۋە ھۆكۈمەت ئەربابلىرى ئالدىدىمۇ سۆزلەيتتى. بۇنىڭغا قارشى پىكىردىكىلەر ھەممىشە ۋەزىر ۋە خەلىپىنىڭ يېقىنلىرى ئالدىدا فارابىينى ئەيىبلىمىگەنلىكى ئۈچۈن بۇ ياخشى نىيەتلىك كىشىلەر ھەققىدە ئىغۋاگەرچىلىك قىلاتتى. گەرچە بۇ خىل كۆپ سانلىق پىتنىخورلار ھەقىقەتنىڭ قوغدىغۇچىلىرىنى قورشاۋغا ئېلىپ، تەسىر كۆرسىتەلمەيدىغان ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان؛ فارابىينىڭ بۇرۇنقى ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى بىرئاز تۇمانلار قاپلىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ خىزمىتىنى توختىتىپ قويماي داۋاملاشتۇردى. ئۇ يەنە كېچىلىرى شەھەر بەكچىلىرى ئۈچۈن ياندۇرۇلغان پەنەر (مەشئەل) يورۇقىدا كىتاب ئوقۇپ، كۈندۈزلىرى شەھەر سىرتىغا چىقىپ گاھ تەپەككۇرغا

پەقەتلا ئۇنىڭ ئىلمىي خىزمەتلىرىنىڭ دەخلىگە ئۇچرىشى بىلەنلا چەكلەنمەيدىغانلىقىنى فارابىي ئۆزىمۇ ناھايىتى ئېنىق بىلەتتى. ھاياتىغا قەست قىلىنىشى مۇمكىن، ھەتتا قورقۇنچلۇق ئەيىبلەشلەر بىلەن كەلگۈسى ئەۋلادلارنىڭ كاللىسىدا مەڭگۈ لەنەتكە ئۇچرايدىغان بىر ئادەم سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىشىمۇ مۇمكىن ئىدى.

روھىدا جۇش ئۇرۇۋاتقان بۇرۇقتۇرمىلىقفا قارىماي قايتىدىن باغداتقا كېلىشىدە تەسەۋۋۇپ ھاياجانى ئېغىرراق ئورۇندا تۇراتتى. ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ ئىلىم ۋە پەلسەپىلەردىن بەك كۆپ ئۈمىدى قالمىغانىدى. بۇ پەنلەرنىڭ ئىنساننىڭ بۇ دۇنيادىكى ھاياتىنى ئۆزگەرتىش ۋە تۈزەشكە ياردىمى بارلىقىنى ھېچ ئىنكار قىلمايتتى، ئەمما ئەسلى ئېھتىياجى بولغان مەنىۋى ھوزۇرنى باشقا يوللاردىن ئىزدىشى كېرەكلىكىنى چۈشىنىۋاتاتتى. ئۆمرىنىڭ كۆپ قىسمىدا ئەقىل قىلىچى بىلەن زامانىسىدىكى بىلىم ساھەلىرىنى ئىستېلا قىلىپ ھەقىقەت خەزىنىسىنى قولىغا ئالغان بۇ بۈيۈك ئىلىم ۋە تەپەككۇر جاھانگىرى ئەمدىلىكتە ئىشق ئىزدىمەكتە ئىدى، گەرچە ئۇ ئىسمىنى تولۇق ئېيتىپ بېرەلمىسىمۇ، ئەمما ئىنتىزار بولغان نەرسىسىنىڭ ئىشق ئىكەنلىكىنى سېزىۋاتاتتى.

غەلىتە بولغىنى شۇكى، كونا چۈشەنچىلىرىنىڭ كۆپىنچىسىدىن شۇبھىلىنىشكە باشلىغان بۇ يىللاردا، شۇ چۈشەنچىلەرنى باھانە قىلىپ پىتنە چىقىرىشقانلار تېخى تۈگىمىگەنىدى. گەرچە فارابىيغا بىۋاستە يامانلىق كەلسۇن، دەپ ھەپىلىشىۋاتقانلار بەك كۆپ بولمىسىمۇ، ئەمما ئىلىم ۋە تەپەككۇرنى تەرك قىلغان بىرقىسىم ئۆلىمالارنىڭ ئۇيەر - بۇيەرلەردە مەسئۇلىيەتسىزچە سۆزلەپ يۈرگەن سۆزلىرى بۇ تالانت ئىگىسى ئالىم ھەققىدە يالغان - خاتا كۆز قاراشلارنىڭ تارقىلىشىغا سەۋەب بولۇۋاتاتتى. يوللاردا ئالدىنى توسۇپ: «سەن پالانى ئېما ھەققىدە مۇنداق - مۇنداق سۆزلەرنى دەپسەن،

غەرق بولسا، گاھ قالغۇن چېلىپ كۆڭلۈل ئاۋازلىرىنى بارماقلىرى بىلەن ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئىنسانلارغا قارشى ئىچىدە پەيدا بولۇۋاتقان زېرىكىش تۈيغۇلىرىنى يېڭىشكە ئۇرۇناتتى. ئاخىرقى ۋاقىتلاردا ئۇ مۇزىكا بىلەن تېخىمۇ كۆپرەك ھەپىلىشىشكە باشلىغانىدى. يېڭى - يېڭى مۇزىكىلار ئىجاد قىلىپ، ئۇنى ئادەتتىكى دەپتەرلىرىگە ئاددىيلا شەكىلدە خاتىرىلەپ قوياتتى. ئەمەلىيەتتە ئالىمنىڭ بۇ ئادىتى بىلەن خاتىرىلەنگەن بۇ ئەسەرلەرنىڭ ھېچقايسىسى ساقلاپ قېلىنمىغان. فارابىينىڭ مۇزىكا ساھەسىدىكى مول زوقىدىن ئاپىرىدە بولغان ئەسەرلىرى شۇ دەۋرىدىلا سۇسلاپ يوقاپ كېتەتتى. بەلكىم ئۇ يازغان نۇرغۇن كۈيلەر ئۇنى قولغا چۈشۈرگەنلەر تەرىپىدىن ئالقىشلانغان، بىر قىسىم خەلق ناخشىلىرى ئارىسىدا ئەسىرلەر بويى ياشىغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. ئەمما شۇنى جەزملەشتۈرۈشكە بولىدۇكى، مۇشۇنداق چوڭقۇر ۋە پارلاق ئەقلىدىن چىققان ئەسەرلەر ئۇ دەۋردە بۈيۈك بىر ئىنقىلاب قوزغىغانىدى. شۇ ۋاقىتقىچە، مۇزىكا پەقەت كۆڭۈل ئېچىش ساھەلىرىدىلا ئىنسانلارنىڭ ئاجىزلىقىنى قوزغايدىغان ھۈنەر - سەنئەت بولۇپ قالغانىدى، ئەمما ئۇ فارابىينىڭ قولىدا چوڭقۇر ھېسسىيات ۋە ئىپادىلەش ۋاستىسى ھالىتىگە كەلگەنىدى. ئۇ مۇزىكىغا يۈكسەك سەنئەت تەرەققىياتى قوشقان دۇنيادىكى تۇنجى تالانت ئىگىسىدۇر.

يىللار بىر - بىرىنى قوغلاپ ئۆتمەكتە، فارابىيمۇ ئارىلاپ - ئارىلاپ ۋەسىجگە بېرىپ - كېلىپ تۇردى.

بۇلارنى بىرمۇ بىر تىپىپ ئۆزۈمنى ئاقلاپ چۈشەندۈرەي؟ نېمىلەرنى قىلغانلىقىم ئوچۇق ئاشكارا. قانداق نىيەتلىك بىرى ئىكەنلىكىمنى ئىش ئەھلىلىرى بىلىشى كېرەك ئىدى. بىلمىسە قانداق قىلاي؟

— بىلىپ - بىلمەي، بەزىلەر پەقەت قىزغانچۇقلۇق، ھەسەتخورلۇقتىن، يەنە بەزىلەر بولسا پەقەتلا تەنبىھ بېرىش شەھۋىتىنىڭ قۇربانى بولۇپلا ساڭا قارشى بىر نەرسىلەر سۆزلىمەكتە. بۇ ھالدا بەزى دۇرۇس ئالىملار سېنى ئاقلاش - قوغداش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ. ئەمما مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمايۋاتىدۇ. سەن شۇقەدەر يالغۇز ۋە بېكىنىپ ياشاۋاتىسەنكى، بەزى كىشىلەرگە نىسبەتەن سەن بىر چۈشەنگىلى بولمايدىغان سىرلىق ئادەمدەك چۈشەنچە بېرىۋاتىسەن. ھالبۇكى، ئاردا بىرەر قېتىم بولسىمۇ بۇ كىشىلەرنىڭ سورۇن - مەجلىسلىرىگە كىرسەڭ، بولۇپ - بولمىغان ئىشلارنى يېقىندىن ئۇلارغا بىر بىلدۈرسەڭ، ئىشىنىمەنكى چوقۇم نۇرغۇن كىشىلەر سېنى ياقتۇرۇپ قالىدۇ ۋە ھۆرمەتلەيدۇ. ھەتتا ساڭا قارشى كىشىلەرنىڭمۇ كۆپچىلىكى ساڭا قايىللىقىنى بىلدۈرىدۇ. دوستلىرىڭ دۈشمەنلىرىڭدىن كۆپ بولىدۇ. ھازىرقى بۇ ھالىڭ ئۆزۈڭنى چەتكە ئېلىش ئەمەس، بەلكى ئۆزۈڭنى پەس كۆرگەنلىك مەنىسىنى بېرىدۇ. پىتنىنىڭ ئەڭ باش سەۋەبى بۇ، چۈنكى ئىنسانلار ئۆزىنىڭ تۆۋەن كۆرۈلگەنلىكىگە ئىشىنىپ قالسا، قىلالمايدىغان ھېچ ئىشى يوقتۇر.

فارابىي سىياسىيونلار ۋە دۆلەت ئەربابلىرىنىڭ ھوزۇرىدا

بۇ شەرىئەت ۋە قۇرئانغا خىلاپ ئەمەسمۇ؟» دەپ سورىغان مولللىلارغىمۇ ئۇچراپ قالاتتى. ئۇ بۇلاردىن شۇنى كۆرۈپ يەتتىكى، پەقەت قۇرۇق گەپ ئۇرىندا ئۇنىڭ سۆزلىرىنى خالىغانچە بۇرمىلىغانلار بولغىنىغا ئوخشاش، ھېچنىمىنى چۈشەنمىگەنلەرمۇ يامان نىيەتلىك تەشۋىقاتلارغا ۋاستە بولۇۋاتاتتى. ئەلۋەتتە، ئۇنىڭغا ئۆكتە قوپقانلار ئارىسىدىمۇ ياخشى نىيىتى بىلەن ھەرىكەت قىلىۋاتقان، ئۇنىڭ چۈشەنچىلىرىنى راستىنلا ئىسلامغا زىت دەپ قاراپ قارشى چىققانلارمۇ بار ئىدى.

كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇنىڭغا ھەقىقەتەن سەممىي ھۆرمەتتە بولغان بىر ئالىم كىشى ئۇنىڭغا شۇنداق تەكلىپ بەردى:

— ئەي ئەبۇ نەسر فارابىي، سەن نېمىشقا بۇنداق ئۆزۈڭنى ئاقلاشقا ئۇرۇنماي سۈكۈتتە تۇرىسەن؟ سېنىڭ ھەققىڭدە ۋەزىرگە ۋە ھەتتا خەلىپىگە قەدەر ھەرخىل تۆھمەتلەر بېرىۋاتىدۇ، سەن يەنىلا بىر ئېغىز گەپ قىلماي، ئۆزۈڭنىڭ ھېچ يامان نىيىتىڭنىڭ يوقلۇقىنى ئېيتىپ ئۆزۈڭنى ئاقلاشقا ئۇرۇنمايسەن؟ ئەدەپ چېگرىسى ئىچىدە ئۇلارغا ھەددىنى بىلدۈرۈپ قوي.

— قانداق قىلىمەن، ئەي ھەزرىتىم، زادى قانداق قىلىشىم كېرەك؟ نېمە قىلالايمەن؟ ساناپ بولالمىغۇدەك كۆپ ئىنسانلار مېنىڭ ھەققىمدە ھەرخىل سۆزلەرنى قىلىۋاتىدۇ. بۇلارنى ئاڭلىغان تېخىمۇ كۆپ كىشى ئۆزلىرى بىلگەن بەزى قاراشلاردا بولۇۋاتىدۇ. مەن قانداقمۇ

يېڭىدىن ئوتتۇرىغا قويىدى:

— سېنى ھەر ۋاقىت بارغىن دېگىنىم يوق. ئەلۋەتتە... ئاردا بىر تۇيۇقسىزلا بارغىن. ھېچ بولمىسا دۆلەت ئەربابلىرى سېنى يېقىندىن تونۇسۇن. قاراشلىرىڭنىڭ ھېچقانداق بىر خەتىرى يوق ئىكەنلىكىنى بىلسۇن. ئۇلارغا يېتىپ بارغان ئوششاق ئۆسەك سۆزلەرنىڭ يالغان ئىكەنلىكىگە ئىشىنىشلىرى ئۈچۈن ھەم خاراكتېر جەھەتتىن ھەمدە بىلىم قۇرۇلمىسى جەھەتتىن سېنىڭ قايسى بىر سەۋىيەدە ئىكەنلىكىڭنى بىلىشى كېرەك. بۇ ساڭىلا ئەمەس، سېنى دەپ ھەقسىز يەردە گۇناھكار بولغانلارغىمۇ ياخشى بىر يول بولۇپ قالىدۇ.

بۇنداق ئىشلارنى بىر تۈرلۈك كۆڭلىگە سىغدۇرالمىغان فارابىي ئاخىرى قايىل بولدى. دوستى ئۇنىڭغا ھۆكۈمدارلار مەجلىسىدىن بىرىگە بېرىشى ئۈچۈن ئىمكانىيەت ھازىرلايدىغان بولدى، فارابىيمۇ ھېچ بولمىسا بىر قېتىملىققا ماقۇل بولدى. بۇ كۈن ئەسلىدە، ئىلىم ۋە پىكىر تارىخى ئۈچۈن ساناقلىق مەشھۇر كۈنلەردىن بىرى بولاتتى. پەقەت ئىلگىرىمۇ دەپ ئۆتكىنىمىزدەك، فارابىينىڭ تالانتىنى زامانداشلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇش ئىمكانسىز بولغاچقا، بۇ ئۇچرىشىشنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلارغا توغرا بىر شەكىلدە يەتكۈزۈلۈشىنىمۇ توسۇپ قوياتتى.

ئەپسۇسكى، بىر قېتىمغا بولسىمۇ رەسمىي شەكىلدە ئورۇنلاشتۇرۇلغان بۇنداق بىر گۈزەل مۇنازىرىلىشىش، تارىخ رامكىسىدىن ئېشىپ ئەپسانىلىشىپ كەتتى. كېيىنكى

قورۇلغان مەجلىسلەرگە ئېتىبار بەرمىگەنىدى، ھېلىھەم يەنە ئەينى سوغۇق پوزىتسىيىسىنى داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى:

— دۆلەت ئەربابلىرىنىڭ ھوزۇرىدا قورۇلغان مەجلىسلەردە ئالىملارنىڭ بولۇشى نە ئۇ ئالىملارغا، نە دۆلەت رەھبەرلىرىگە پايدا ئېلىپ كەلمەيدۇ. دەۋر سىز ئويلىغان ئۇ دەۋر ئەمەس، ھەركىم ئۇنداق سورۇنلاردا بىر - بىرىدىن ئۈستۈن كۆرۈنمەك ئۈچۈن بەلكى تېشىدا سالاپەتلىك، ئېغىر بېسىق، ئەمما ئىچكى دۇنياسىدا ئاجايىپ ۋەھشى ھالدا بەسلىشىۋاتىدۇ، ئۇرۇشىۋاتىدۇ. مەن بۇلارنى پەقەت ياقتۇرمايمەن. توغرىسى، ئالىملارنىڭ بۇ ھالىدىن يىرگىنىمەن.

— ياخشى، ئەبۇ نەسر! سىنىڭ بارلىقىڭ ئۇ مەجلىسلەرگە ئەدەپ ۋە سالاپەت بەخش ئېتىدۇ. سەن بولساڭ ھېچكىم - ھېچكىم بىلەن بەسلىشىشكە جۈرئەت قىلالمايدۇ. پەقەتلا مۇشۇ تەرەپتىن قارىساقمۇ سىنىڭ ئۇنداق مەجلىسلەرگە بېرىشىڭنىڭ بۈيۈك بىر خەير ئىلىپ كېلىدىغانلىقىنى قوبۇل قىلىشىمىز كېرەك.

— ئەكسىچە، ئۇ ئەھۋالدا تېخىمۇ ئازغۇنلۇق قاپلىغان ھەسەت، تېخىمۇ چوڭ پىتنىلەر تۇغۇلماسمۇ؟ ئەگەر مەن راستىنلا سەن دېگەندەك بولسام، ھەسەتنىڭ مەركىزى بولغان بۇ خەتەرلىك نەپسانىيەتچىلەر ئارىسىغا كىرىشىم ئۇيغۇن بولارمۇ؟

فارابىينىڭ دوستى بۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈرمەي، تەكلىپىنى قايتىدىن تېخىمۇ سىلىقراق بىر شەكىلدە

لېكىن، تۈرلۈك تارىخىي خاتالىقلار، دىراماتىك مۇبالىغىلەر ۋە ماسلاشتۇرۇشلارغا قارىماي، فارابىينىڭ ھەقىقىي شەخسىيىتىنى نەقىل قىلىنغان بۇ ئۈچرىشىشتىكى بىر - بىرىگە زىددىيەتلىك بولغان مەزمۇنلار ئىچىدىن ساغلام بىر شەكىلدە چىقىرىش مۇمكىن.

تېخى ئۈچرىشىش باشلىنا - باشلانماي تۇرۇپلا دىققەتنى تارتقان بىر نورمالسىزلىققا يولۇقىمىز. بايانغا كۆرە فارابىي ئۇ تارىخىي كۈندە: «ئۆلىمالار بىلەن يۈكسەك سەۋىيەدە بىر مۇسابىقىگە چۈشۈش ئۈچۈن ھۆكۈمدارنىڭ دىۋانىغا بارغىنىدا، بىر تۈرلۈك پەرۋاسىزچە ھەرىكەت قىلغان. ئۇ كۈنگە قەدەر بىلىنگەن مۇراسىم قائىدىلىرىگە قارشى ھالدا مەجلىسگە كىرگەن ۋە ئۆزىگە ئائىت بولمىغان بىر يەردە ئولتۇرۇپ، مەجلىستىكىلەرنى ھەيران قالدۇرغان. ئەمما قانداقلا بولمىسۇن ھۆكۈمدار ئۇنىڭ بۇ قىلمىشىغا كۆز يۇمغان.»

بۇنداق بىر نەقىل ھېچ شۈبھىسىزكى، سەھرايى - قىرلاردىن كەلگەن سەممىي بىر تالانت ئىگىسىنىڭ مۇراسىم رەسىم - قائىدىلىرىنى بىلمىگەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ياكى بىلگەن بولسىمۇ بەك پەرۋا قىلمىغان بولۇشى مۇمكىن. بۇ خىل پوزىتسىيە فارابىينىڭ مىجەز

مەنبەلەرنىڭ ھەممىسى دېگۇدەك بۇ تارىخىي ئۇچرىشىشنى تۇرلۇك مۇبالىغە ئۇسۇللىرى بىلەن ئەسلىدىن يىراق بىر شەكىلدە ئوتتۇرىغا قوياتتى. ھەتتاكى «تىللارغا داستان بولغان فارابىي زاماندا شىلىرى ئىچىدە تەڭدىشى بولۇشى ئىمكانسىز قالغان دۆلەت ئەربابلىرىنىڭ ئالدىغا شۇنداق مۇنازىرىگە چىقىپتۇمىش» دېگەن شەكىلدە كۆرسىتىلدى.

ئەگەر جاۋاب بېرەلمىسە ئۇنى قوغلاپ چىقىرىڭلار! — دېگەن.

فارابىي بۇنى ئاڭلاپلا، ئوخشاش تىل بىلەن:

— بىر ئىشنىڭ نەتىجىسىنى بىلمەي تۇرۇپ قارار بەرمەڭلار، — دېگەن.

بۇ بۇيۈك ئالىمنىڭ ئۇلار ئارىسىدىكى تىلنىمۇ بىلىدىغانلىقىنى ئىپادىلەش ئۈچۈن شۇ تىلدا سۆزلىشى مەجلىستىكىلەرنى ھەيران قالدۇرغان.

بۇ يىغىلىشنى بايان قىلغان مەنبەلەردە، سورۇندا ئولتۇرغان ئالىملارنىڭ فارابىي بىلەن مۇنازىرىلىشىشكە كۈچ ۋە جاسارەت تاپالمىغانلىقى خاتىرىلەنگەن. سورۇندىكىلەر فارابىينىڭ سورالغان سوئالغا بەرگەن جاۋابلىرىنى ئاۋۋال ھەيرانلىق بىلەن ئاڭلىغان. ئاندىن دەپتەرلىرىنى چىقىرىپ خاتىرىلەشكە كىرىشكەن. ئۇنىڭ بەرگەن جاۋابلىرىنى بىرمۇ - بىر خاتىرىلەپ چىققان.

- خۇلقى، يېتىشكەن مۇھىتى ۋە شارائىتلىرىگە زىت بولمىغىنىدەك، دەسلەپتىلا چۈشەندۈرۈلگەندەك كىبىرلىك ھەرىكەتمۇ ئەمەس. بىلىمدىنمۇ يۇقىرى بىر قىممەتنى تونۇمايدىغان، ئىلىم ۋە تەپەككۇر شەخسىيىتى بىلەن ئەمەل - مەنسەپ ئۈۋچىلىقى ئارىسىدا ھېچبىر باغلىنىش قويمىغان بىر تالانت ئىگىسى، تاشقى كۆرۈنۈشتە سەل پەرۋاسىز كۆرۈنگەن بۇ ھەرىكىتىدىنمۇ سەممىي ۋە سۆيۈملۈك بولسا كېرەك. ئەمەلىيەتتە ھۆكۈمدارنىڭ بۇنىڭغا كۆز يۇمغان كەڭ قورساقلىقى بۇنى چۈشەندۈرگەن بولۇشى كېرەك. بۇ يەردە بىر سەممىيەت بار. بۇ يەردە ئۆزىگە ئىشىنىش بىلەن ئۆزمەپتۇنلۇق ئارىسىدىكى يىراق - يېقىندىن ھېچقانداق ئالاقىسى بولمىغان تەمكىنلىك ۋە پەرۋاسىزلىقتىن ئىبارەت ئاساسىي تېما بار. فارابىي مەجلىسكە كىرىپلا ئۆزىنىڭ ياسالمىلىقتىن خالىي ھەرىكەتلىرى بىلەن ئۆزىنىڭ ئەسلى قىياپىتىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، «مەن مانا مۇشۇنداق بىر ئادەم، قانداق قىلساڭلار قىلىڭلار» دېگەن ئىپادىنى بەرگەن. بۇ ھەر تۈرلۈك مىش - مىش سۆزلەرگە ۋە ئالدىراپ ھۆكۈم چىقارغانلارغا قارىتا ئۆز مەيدانىنى ئاشكارا كۆرسەتكەن ئىپادە بولۇپ ھېسابلىناتتى.

بىر قانچە مەنبەلەردە ئېيتىلىشىغا قارىغاندا فارابىي سەيفۇددەۋلەنىڭ يېنىدا ئولتۇرغىنىدا، ھۆكۈمدار ئەتراپىدىكىلەرگە پەقەت ئۆزلىرى چۈشىنىدىغان بىر تىل بىلەن:

— ئەمدى مەن فارابىيدىن بىرقانچە سوئال سورايمەن،

بولسىمۇ، ئەمما ھېچ ئۇيقۇدىن كۆزىنى ئاچالمايتتى. فارابىمۇ ئۇلارنىڭ ئويغىنىپ ئۆزىنىڭ كۆرسەتكەن ھۈنىرىگە قارىتا بېرىدىغان پىكىر - كۆز قاراشلىرىنى ساقلىمايلا سورۇننى تەرك ئېتىپ چىقىپ كېتىدۇ.

ھېكايە بۇ ھادىسىدىن كېيىن سەيفۇددەۋلە تەرىپىدىن ماختاپ، ئېتىراپ قىلىش بىلەن ئاياغلاشماقتا.

9- 10- ئەسىرلەردىكى ئەرەب - ۋىزانتىيە ئۇرۇشلىرىنىڭ جەڭگىۋار قەھرىمانى سەيفۇددەۋلە بىلەن فارابىي ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەنلىكى نەقىل قىلىنغان بۇ ۋەقە، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ فارابىينىڭ نەقەدەر ھەيرانلىق قوزغىغانلىقى ھەتتا قەھرىمانلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنغانلىق جەھەتتىن ھەقىقىي بىر ھايات كارتىنىسى قەدەر مۇھىم بولسا كېرەك. كېيىنچە يەنە فارابىي تېخىمۇ يۈكسەلتىلىپ، سەيفۇددەۋلەنىڭ شامنى فەتھ قىلىش يۈرۈشىگە قاتناشقان قىلىپمۇ كۆرسىتىلىدۇ.

فارابىينىڭ ئاكتىپ خاراكتېرى، ئىلىم ۋە تەپەككۇر ساھەسىدىكى ئالدىنقى ئورۇندا تۇرۇشىنىڭ ئەپسانىلىشىشى بىلەن بىرگە ئۇنىڭ ھەققىدە يەنە بىر داستانمۇ كەڭ تارقالغان. بۇنىڭغا قارىغاندا فارابىي پەقەت ئىلىم قەھرىمانىلا ئەمەس، بەلكى ئەينى زاماندا يەنە ئەپسانىۋى بىر چېلىشچىدۇر. بەيھەقىنىڭ بۇ ھەقتە نەقىل قىلغان رىۋايىتى مەيلى توغرا بولسۇن ياكى بولمىسۇن، بۇ تالانت ئىگىسىنىڭ ھەقىقىي بىر ئەركەك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا بىر ئىشارەت ھېسابلىنىدۇ. پۈتۈنلەي ئويدۇرما بولۇشى ئەقىلغا مۇۋاپىق كەلمىگەن بۇ ھادىسە بەيھەقىگە

گىرەلىشىپ كەتكەن داستان ۋە ئىبرەت

بىر ئازدىن كېيىن شاراپ سورۇنى قۇرۇلۇپ، كۆڭۈل ئېچىش ۋە ئويۇن ـ تاماشا باشلىناتتى. فارابىي ئۆمرى بويى بىر يۇتۇم شاراپ ئىچىپ باققان ئىنسان ئەمەس، يەنىلا ئىچمەي تەكلىپنى رەت قىلىدۇ. بۇ يەردە ئۇ ھۈنەر كۆرسىتىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى توپلانغانلارنىڭ بىچارىلىكىنى ئەسلىتىش ئۈچۈن ئۆزى ياسىغان قالۇننى بىر پەدە چېلىشنى نىيەت قىلىدۇ. بىر پەدە بولغاندىمۇ شۇنداق بىر پەدە بولغان... ئاۋۋال جانلاندۇرغۇچى ھەتتا باشقىلارنى كۈلدۈرگىدەك بىر كۈيدىن باشلاپ، سورۇن ئەھلىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرىدۇ. بۇ ئۇ زامانغىچە ھېچكىم ئاڭلاپ باقمىغان بىر تۈردىكى مېلودىيە ئىدى. بۇ كۈينىڭ ئىجرا ئۇسلۇبى ۋە سۆزلىرىمۇ ئاڭلىغۇچىلارغا غەلىتە بىلىنگەن. ئارقىدىنلا ئاڭلىغۇچىلارنى ئاۋۋال چوڭقۇر ھەسرەتكە چۆمدۈرۈپ، ئۇزۇن ئۆتمەيلا ھۆركىرىتىپ يىغلىتىشقا باشلايدىغان بىر كۈينى ئورۇنلايدۇ. بۇ چوڭ ئەمما نازۇك بولغان مازاق قىلىشنىمۇ بەك ئۇزۇن داۋاملاشتۇرمايدۇ. ئەمدى ئۆزىنى دائىم يامان كۆرسىتىشكە ئۇرۇنىدىغان، «ئىنكارچى» دېگەن سۆيەت بىلەن تۆھمەت قىلىدىغان كىشىلەرگە ئاخىرقى ئىبرەت شاپىلىقىنى سېلىشقا نۆۋەت كەلگەنىدى. ئەمدى سازىنى ئۇخلىتىدىغان بىر كۈيگە باشلاپ، سورۇندىكىلەرنىڭ ھەيرانلىق تولغان كۆز قاپاقلىرىنى كۆتۈرەلمەس ھالغا كەلتۈرۈپ قوياتتى. گەرچە ئۇلار فارابىينىڭ ئۆزلىرىگە بەرگەن دەرسىنى چۈشەنگەن

ئاخىرقى ئايرىلىش

فارابىي 70 ياشلىرىدا بۈيۈك ۋە مۇھىم ئەسەرلىرىنى يازغان باغداتتىن ئىككىنچى قايتىپ كەلمەسلىك نىيىتى بىلەن ئايرىلدى. بۇ ئاخىرقى سەپىرىنىڭ ھەرخىل سەۋەبلىرى بار ئىدى، ئەمما ھەممىسى ئاخىر ئورتاق بىر نۇقتىدا بىرلىشىدۇ: باغدات ئەمدى بۇنداق بىر تالانت ئىگىسى ئالىم ئۇچۇن مۇنبەت مەركەز بولۇشتىن چىققان ئىدى. ئۇزۇندىن بۇيان شام، ھەلەپ، ئىسكەندەرىيە ۋە قاھىرە قاتارلىق يەرلەرنى كۆرۈش ۋە زىيارەت قىلىشنى ئارزۇ قىلىپ كەلگەن فارابىينىڭ ئەمدى باغداتتا تۇرۇشقا ھېچقانداق سەۋەب قالمىغانىدى. چۈنكى بۇ ۋاقىتلاردا باغداتتا مەزھەپ توقۇنۇشلىرى ئېغىرلاپ نەپرەت چېگرىسىغا بېرىپ يەتكەنىدى. ئىلگىرى بىرئاز ئۈمىد كۆرۈلگەن بۇ قالايمىقانچىلىقنى ئەمدى داۋالاش ئىمكانى قالمىغانىدەك قىلاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سىياسىي نوپۇز دېگەن بىر كۈچتىن سۆز ئېچىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇ مەيداندا ئەھلى سۈننەتتىن باشقا مەزھەپلەر ئارىسىدىكى ئۇرۇش ـ تالاشلار خېلىلا ئەۋج ئالغان بولۇپ، ئوتتۇرىدا ئىلىم ۋە تەپەككۇر ئەھلى ئۇچۇن مۇۋاپىق بىر مۇخاتەپمۇ (مۇنازىرىلەشكۈچى) قالمىغانىدى.

بۇ ۋاقىتتا فارابىينىڭ باغداتنى قايتا كەلمەسلىككە تەرك ئېتىشىنىڭ يەنە بىر سەۋەبى، شەھەردە مەيدانغا كەلگەن قەھەتچىلىك دەپمۇ خاتىرىلەنگەنىدى. ئىبنۇل

كۆرە شۇنداق يېزىپ بەرگەن:

«فارابىي شامدىن شۇ زامانلاردىكى ئاق دېڭىز بويلىرىدىكى ئەڭ مۇھىم پورتلاردىن بىرى بولغان ئەسقەلانغا بېرىشقا ئاتلانغىنىدا، يولدا بۇلاڭچىلارغا ئۇچرىغان. بۇلاڭچىلار يۈك - تاق ۋە ھايۋانلار بىلەن بىرلىكتە كىتابلارنىمۇ بۇلىماقچى بولغان، ئەمما بۈيۈك ئالىم كىتابلارغا چېقىلماسلىق شەرتى بىلەن بارلىق مال - مۈلك، ھايۋانلىرىنى بېرىشكە رازى بولغان، ئەمما بۇلاڭچىلار بۇنىڭغا ماقۇل كەلمەي، كىتابلارغا قول ئۇزاتقان. ئاخىرى فارابىي ئۆزى يالغۇز ئۇلار بىلەن ئېلىشىشقا باشلىغان. بۈيۈك ئالىم بۇلاڭچىلارنىڭ كۆپ قىسمىنى بىر تەرەپ قىلىپ بولغاندا، ئېغىر ياردار بولغان سەۋەبلىك شۇ يەردە ۋاپات بولغان. بۇ ھادىسىنى ئاڭلىغان سەيفۇددەۋلە ناھايىتى قاتتىق قايغۇرغان ۋە دەرھال بۇلاڭچىلارنى تۇتۇپ كېلىپ، فارابىينى دەپنە قىلدۇرغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى دارغا ئاسقان.»

ئەلۋەتتە بۇ ھېكايىنىڭ ھەممىسىنىڭ توغرا بولۇش ئېھتىمالى يوقتۇر. ئەمما بۇلارنىڭ ھەممىسى فارابىينىڭ ئادەتتىن تاشقىرى شەخسىيىتى قالدۇرغان ئىزلارغا كۆرە ئوقۇرمەنلەرگە بىر پىكىر سۇرەتلەپ بېرىش مەقسىتىدە زىكىر قىلىنغىنىمىزدىن كېيىن، ئەمدى ھەقىقەتكە ئۇيغۇن بايانلار بىلەن بۈيۈك تالانت ئىگىسى ئالىمنىڭ ھاياتىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىنى تەسۋىرلەشكە باشلايمىز:

ئۆز شېئىرلىرىدىن

فارابىي باغداتتىن ئايرىلغاندىن كېيىن مىسىرغا كەلگەن. يېشىنىڭ چوڭىيىپ قالغانلىقىغا قارىماي، ئىسكەندەرىيە ۋە قاھىرەدە بۈيۈك بىر دىنامىزملىق(جانلىق) روھ بىلەن تەتقىقات ۋە ئۆگىنىشلىرىنى داۋام قىلدۇ. ۋەسىجىنىڭ ھارماس - تالماس بۇ ئىلىم ئىزدىگۈچىسى تۇنجى بولۇپ بۇيەردە تەسەۋۋۇپ ھاياجىنىنى بىلگەن ۋە ئېتىغان بولۇشى مۇمكىن. ئەمدىلىكتە ئۇزۇن بىر ئۆمۈرنىڭ بۈيۈك ئىلىملىرى ئەسلى مېۋىسىگە يېقىنلاشقانىدى. ھاياتىدىكى تۈرلۈك كەمچىلىكلەر، چوڭقۇر سىياسىي ۋە پىكرى توقۇنۇشلار فارابىيدا جەمئىيەتكە قارىتا كۈنسېرى كۈچىيىۋاتقان بىر ئۈمىدسىزلىكنى ئەڭ يۇقىرى چەككە چىقارغانىدى.

ئۆمرىنىڭ بۇ مەزگىللىرىگە كەلگەندە شەخسىنىڭ ئۆز نەپسىدىن ئېغىر بىر ھېساب ئېلىش ئارقىلىق قۇتۇلۇش ئۈچۈن مەنىۋى كۈچ ئىزدىشى تەبىئىي ئىدى. بۇ ھال ھەقىقەتەن ياخشى بىر شائىر بولغان فارابىينىڭ مىسرالىرىدا ئۆز ئىپادىسىنى تۆۋەندىكىدەك تاپقان:

ھەم چېكىنگەن تەتۈر بۇ زامان دەۋرانىغا،
سەن قىلىپ سۆھبەت يېتەلمەيسەن كۆڭۈل ئارمانىغا.

بەردىنىڭ باغداتنى قولىغا ئېلىپ ۋەيران قىلىشى ۋە ئارقىدىن مەيدانغا كەلگەن ماددى قىيىنچىلىقلار نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ شەھەرنى تەرك قىلىشىغا سەۋەب بولغان. ئەمما فارابىيغا ئوخشاش ئەڭ ئازغىمۇ قانائەت قىلىدىغان، بۇرۇندىن تارتىپ يوقسۇللۇق ئىچىدە ياشاپ كەلگەن بىر ئىنسانىنىڭ پەقەت بۇ ماددى قىيىنچىلىق تۈپەيلىلا باغداتنى تاشلاپ كەتتى دېيىش ئەقىلگە تازا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. بۇ ئەھۋال يۈز بەردى دېگەندىمۇ، ئۇنىڭ شەھەرنى بالدۇرراق تاشلاپ كېتىشىنى بىرئاز تېزلىتىشكە سەۋەب بولغان بولۇشى مۇمكىن. ئەڭ مۇھىم سەۋەبنى فارابىينىڭ سەيلىكەش خاراكتېرىدىن ئىزدەش تېخىمۇ قايىل قىلارلىق بولىدۇ.

ئاخىرقى سەپەر

فارابىي ھاياتىدىكى ئەڭ ئاخىرقى سەپىرىنى شامغا قىلغانىدى. ئەمدى پەلسەپىۋى چۈشەنچىلىرى بىلەن تەسەۋۋۇپ قانائەتلىرىنى باغلاشتۇرغان ئاخىرقى ئەسىرىنى روياپقا چىقىراتتى. ئەلۋەتتە، بۇنىڭ ئۈچۈن بۇرۇنقى ئەسەرلىرىنى بىر قېتىم كۆزدىن كەچۈرۈش، بەزى بۆلۈملەرنى تۈزىتىشى كېرەك ئىدى. بۇ بۈيۈك ئالىم، تالانتلىق ئىجادىيەتچى، ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر يېشىنىڭ چوڭىيىپ كەتكەنلىكىدىن ۋاپات بولاتتى. شاملىقلار تەرىپىدىن ئەۋلىيادەك قوبۇل قىلىنىشقا ئېرىشكەن فارابىي، ھاياتىنىڭ ئىنتايىن رەڭدار ۋە ئاكتىپ ئۆتۈشىگە قارىماي، دۇرۇس، ئىنساپلىق ۋە يۈكسەك ئەخلاقلىق بىر داھىي سۈپىتى بىلەن قەھرىمان كەبى تارىخقا ئايلانغانىدى. ئارقىسىدا 160 پارچە ھەجمى كىچىك بولسىمۇ، مەزمۇنى بۈيۈك ئەسەرلەرنى قالدۇرۇپ، ئىنسانىيەت تارىخىدىكى ساناقلىق كىشىلەر ئارىسىغا ئىسمى يېزىلغان بۈيۈك ئالىم فارابىي تەخمىنەن مىلادىيە 950 - يىلى ۋاپات بولغان. مىڭ يىل ئاۋۋال بۇ دۇنيادىن سەپەر قىلغان بۇ بۈيۈك داھىي، ئەسەرلىرى بىلەن مەڭگۈ ئارىمىزدا.

بارچە ئەل باشلىقلىرىنىڭ باشلىرى قاتقان تۇگەل،
ھەممە باشقا دەرد يېتىپ ئايلاندىمۇ سەۋدايىغا.
ھاجىتىم بىلسەم ئۆزۈمنىڭ جانىغا راھەت كېرەك،
نۇر چۇشۇپ تۇرماق ئۇچۇن مەندەك پېقىر ئالىقانىغا.
بىر نىدا كەلدى ماڭا ئىلكىمدىن نۇر بەرقىدىن،
زوق - ھۇزۇرى ئوخشىغان مىسلى ساما جەۋلانىغا.
يۇرتلىرى چۆللۈككە غەرق بولغان قەدىم ئەللەر ئارا،
مېۋە تەرگەندەك قەدەم قويدۇم جاۋاھىر كانىغا.

فارابىي ئۆمۈر بويى مەڭگۈلۈك ھاياتقا(ئاخىرەت) كۆڭۈل بۆلگەندەك باشقا نەرسىلەرگە ئۆزىنى ئۇرمىغانىدى. ئاخىرقى يىللاردا ئۇنىڭ قايسى خىل روھ ھالىتىگە كەلگەنلىكىنى تۆۋەندىكى باشقا بىر شېئىرىدىن كۆرەلەيمىز:

ئەي قېرىنداش، خالىي تۇر ھەمراھ ئەمەس ناھەق ساڭا،
ھەق - ئادالەتنىڭ قېشىدا سەن ماكان تۇت دائىما.
بۇ جاھان ساڭا تۇرار مەڭگۇ مەقام - جايمۇ ئەمەس،
قالغۇسى قىسمەتتىن خالاس بولمايدۇ ھېكىممۇ يانا.
قالغۇسى مۆجىزە بولۇپ ئىچچام تەۋەررۈك سۆزلىرىڭ،
بەخش ئېتىپ تۇرغاچ تىرەن مەزمۇن پاراسەتلىك ئاڭا.
بىپايان ئالەم ھامان مەشغۇلى ھەرىكەت ئۈستىدە،
تۇرىمىز ئوخشاپ پەقەت تامچە ۋە ياكى نۇقتىغا.

ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى خاتالىقىنى تۈزىتىشكە ئۆرۈنغان.

فارابىي ئەقىل نەزەرىيەسىدە ئەڭ كۆپ روھ بىلەن نەپس ھەققىدە توختالغان. چۈنكى ئۇنىڭغا كۆرە بەدەن يېشىپ يېتىلىش تەرەققىياتىنى روھتىن ئالىدۇ. روھنىڭ تەرەققىياتى بولسا ئەقىل بىلەن ئىمكانىيەتكە ئېرىشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ نەزىرىدە ھەقىقىي ئىنسان روھ، بەدەن ۋە ئەقىلدىن شەكىللىنىدۇ. شۇڭا ئۇ بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئوخشاش ئاساسىي سۆز تېمىسى قىلىدۇ.

فارابىينىڭ پەلسەپىسىنى باشقا پەلسەپىلەردىن ئايرىپ تۇرىدىغان ئاساسىي ئالاھىدىلىكلەردىن بىرى ئۇنىڭ نۇبۇۋۋەت يەنى پەيغەمبەرلىك نەزەرىيىسىدۇر. ئۇنىڭ نەزىرىدە پەيغەمبەرلىك ئەقىل بىلەن تۇيغۇ دۇنياسى ئارىسىدا يەر ئالىدۇ، چۈنكى پەيغەمبەرلىك ھەقىقىي چۈش بىلەن توغرا ئىلھامغا ئوخشىغان تەسەۋۋۇر دۇنياسىغا خاستۇر.

فارابىينىڭ دۆلەتچىلىك نەزەرىيىسى ئەپلاتوننىڭ تەسىرى ئاستىدا. تۇرغۇنلىغان تەبىئىي ئېھتىياجلار تۈپەيلىدىن ئىنسانلار مەيلى ياخشى ياكى ئەسكى بولسۇن بىر كىشىنىڭ باشقۇرۇشى ئاستىدا توپلىنىپ دۆلەتنى مەيدانغا كەلتۈرىدۇ. بۇ دۆلەت ناچار ۋە زالىم بىر ئىنساننىڭ باشقۇرۇشى ئاستىدا بولسا، دۆلەتمۇ ناچار - زالىم، جاھالەت دۆلىتى بولىدۇ. ئەمما دۆلەت ئەلباشىلىرى ياخشى بولسا بولۇپمۇ پەيلاسوپ بولسا، دۆلەتمۇ ياخشى، تۈزۈلمىلىك دۆلەت ھېسابلىنىدۇ. تېخى بۇ ياخشى باشلىق پەيغەمبەر ۋە پەيلاسوپلارنىڭ بارلىق

فارابىنىڭ پەلسەپىسى

فارابىنىڭ فىزىكا ۋە مېتافىزىكا پەلسەپىسى بىر پۈتۈن گەۋدە بولغان ئۈچ نەزەرىيەدىن تەركىب تاپقان:

ئۇلۇھىيەت

ئەقىل

نۇبۇۋۋەت

تۇنجى نەزەرىيەگە (ئۇلۇھىيەت) كۆرە ئاللاھ بىردۇر، بارلىقى زاتىغا زۆرۈرىيدۇر. بار بولۇش ئۈچۈن باشقا ھېچقانداق نەرسىگە موھتاج ئەمەس. چەكسىز مۇكەممەللىككە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ مەۋجۇتلۇق باشقا ھېچبىر مەۋجۇتلۇققا ئوخشىمايدۇ.

ئىبنى رۇشد، ئىبنى سىنا ۋە مەيمۇنىدەسنىڭ ئىبرانى پەلسەپىسىدە داۋام قىلغان بۇ ئاللاھ تەسەۋۋۇرى، غەززالىنىڭ «تەھافەتۇل فەلاسىفە» ناملىق ئەسىرىدە تەنقىد قىلىنغان. غەززالى بۇ خىل ئاللاھ تەسەۋۋۇرى بىلەن ئاللاھنى باشقا بارلىق مەۋجۇداتتىن ئايرىپ قاراشنى ئىسلام ئېتىقادىغا قارشى دەپ قارايدۇ. ئەمما فارابي تەسەۋۋۇپ ئارقىلىق ئاللاھ بىلەن مەۋجۇدات ئارىسىدىكى بۇ ئۈزۈلۈشنى يوق قىلىدىغان چۈشەنچىنى ئوتتۇرىغا قويغان. يەنى ئىنسان «مۇراقەبە» يولى ئارقىلىق ئاللاھ بىلەن بىرلىشەلەيدۇ ۋە ئۇنىڭدا ئۆزىنى تاپالايدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان، فارابى بۇنىڭ بىلەن

ئىجابىي سۈپەتلىرىنى ئۆزىگە جەملىگەن بولۇشى كېرەك.

ھېچ شۈبھىسىزكى، فارابىينىڭ بۇنداق بىر ئېھتىياجنى شەرت قىلىشى ئەھلى سۈننەت ئالىم ۋە مۇتەپەككۇرلىرى قوبۇل قىلمىغان بىر ئىشتۇر. چۈنكى بىر ئىنساننىڭ دۆلەت ئەلباشى بولىشى پەيغەمبەر ئەخلاقى بىلەن ئەخلاقلىنىشى ھەر تۈرلۈك ياخشىلىققا يېتەرلىك. فارابىي ياخشى دىنىي تەربىيە ئالغان بىرى بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئەركىن چۈشەنچىنىڭ تەسىرىدە بۇنداق يان دەستەكلەر ئىزدەپ يۈرۈشىنىڭ پىسخولوگىيىلىك ئارقا كۆرۈنۈشلىرى تېخىچە ئېچىلمىغان بىر مەسىلىدۇر.

قەلەمنى قولغا ئالغان ياشلىقىدىن باشلاپ ھېچقاچان پىكىرلىرىنى ئىپادىلەشتە قېيىنچىلىق كۆرمىگەن. ئەمما ئاڭلىماققا ئۇنىڭ ئۇسلۇبى بەكلا ئاساندەك بىلىنگەن بىلەن، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى تۇنجى قاراشتىلا چۈشىنىش كەتكىلى بولمايدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى شۇ قىسقا مەتىنگە سىغدۇرۇۋەتكەن زور ھەجىمدىكى پىكىر ۋە بىلىملەردۇر.

بۇ يەردە 160 كىتابنىڭ ھەممىسىنى بىرمۇ بىر تونۇشتۇرۇشقا ئىمكانىيىتىمىز بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ زۆرۈر دەپ قارالغان بىرقانچە كىتابچىلىرى ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات بېرىشنى توغرا تاپتۇق:

«مراتب العلوم» (مەراتىبۇل ئۇلۇم)

«ئىلىملەرنىڭ دەرىجىلىرى» دېگەن مەنىنى بىلدۇرىدىغان بۇ ئەسەر ھەجىم جەھەتتىن ناھايىتى كىچىك بولۇپ، تۈرلۈك ئىلىملەرنىڭ بىرىكمىلىرى ۋە خاراكتېرى ھەققىدە توختالغان. بۇ ئەسەر ئەينى ۋاقىتتا لاتىنچىغا تەرجىمە قىلىنغان. «De Ortu Scientiarum» ئىسىملىك بۇ تەرجىمىنىڭ بىرقانچە قولىيازمىسى ۋە بىرقانچە باسمىسى بولۇپ، قولىيازما نۇسخىسى پارىژ ۋە بادلىياندا ساقلانماقتا.

«ئىلىملەرنىڭ دەرىجىلىرى» كىتابى فارابىي ئەسەرلىرىنىڭ تەسىر ۋە ئۆز ئىچىگە ئالغان مەزمۇنىنىڭ مول‌لۇقى جەھەتتىن ئەڭ مۇھىم ئەسەرلەردىن سانىلىدۇ. «تەباقاتۇل ئۇمەم»نىڭ ساھىبى قازى ئىبنى سەئىدنىڭ بۇ كىتابقا مۇناسىۋەتلىك تۆۋەندىكى جۇملىلىرى ئەسەرنىڭ قىممىتىنى ئەڭ گۈزەل شەكىلدە يورۇتۇپ بېرىدۇ:

قىلىش يېتەرلىكتۇر:

بۈيۈك تېبابەت ۋە پەلسەپە داھىيسى ئىبنى سىنانىڭ ياش ۋاقىتلىرىدا ئارىستوتېلنىڭ «مېتافىزىكا» ناملىق ئەسىرىنى دەل 40 قېتىم ئوقۇپمۇ چۈشىنەلمىگەنلىكى قەيت قىلىنغان. ھەتتاكى ئىبنى سىنا بۇ كىتابنى چۈشىنىشتىن تامامەن ئۈمىدىنى ئۈزگەن ۋاقىتلاردا، فارابىينىڭ مۇشۇ تېما ھەققىدىكى بىر ئەسىرىنى تاساددىپى ئۇچرىتىپ قالغان، نەتىجىدە ئۇنىڭ سايىسىدە ئىبنى سىنا ئارىستوتېلنى چۈشەنگەن ئىكەن. بۇ ۋەقەنى ئىبنى سىنا ئۆز شاگىرتى ئىبنى جوزجانىغا ئېيتىپ بەرگەن، ئۇمۇ بۇنى تا بىزگە يېتىپ كەلگەنگە قەدەر رىۋايەت قىلغان.

فارابىينىڭ باشقا ئەسەرلىرى بولسا، ھەر تۈرلۈك ئىلىم ۋە پەنلەرگە دائىر ئۆز خىزمەتلىرىنىڭ مەھسۇلى بىلەن پەلسەپىۋى ئىزدىنىشلىرىدۇر. ئەمما بۇ يەردە شۇنى ئېنىق ئېيتىش كېرەككى، فارابىينىڭ پەلسەپىسى ئارىستوتېل ۋە ئەپلاتون پەلسەپىسىنىڭ تەسىرى ئاستىدا تەرەققىي قىلغان پىكىر سىستېمىسى بولۇپ، گەرچە ئۇ مۇستەقىل بولسىمۇ، ئەمما پۈتۈنلەي ئەسلىي ئەمەس.

ئەسەرلىرىنىڭ كۆپىنچىسىنى كىچىك رىسالە شەكلىدە يازغان فارابىينىڭ چوڭ بىر ئالاھىدىلىكى: باشقا ئىلىم ئىگىلىرى، پەيلاسوپلار توم - توم كىتابلارغا سىغدۇرالمىغان پىكىر ۋە بىلىملەرنى ئۇ قىسقا مەتىنلەرگە سىغدۇرۇشتا مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلىقىدۇر. ئۇ تۈنجى

بولغان بۇ ئەسەر مەنتىققا مۇناسىۋەتلىك كۆپ خىل بىلىملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

«كتاب المدخل في المنطق» (كىتابۇ مەدخەل فىل مەنتىق)

«مەنتىق ئىلمىگە كىرىش كىتابى» دەپ قەلەمگە ئېلىنغان بۇ ئەسەر، مەنتىق ئىلمى ئۈچۈن باشلانغۇچ ھېسابلىنىدۇ. ئىككى قېتىم ئىبرانىچىغا تەرجىمە قىلىنغان بۇ ئەسەرنىڭ بىر نۇسخىسى مىيۇنخېندىكى كۇتۇپخانىدا ساقلانماقتا.

«فصول يحتاج إليها في صناعة المنطق»(فۇسۇل يەھتاجۇ ئىلەيھا فى سەنائەتىل مەنتىق)

«مەنتىق سەنئىتىگە ئېھتىياج بولغان پەسىللەر» مەنىسىدىكى بۇ ئەسەرمۇ مەنتىق ئىلمىغا كىرىش ماھىيىتىدە ھېسابلىنىدۇ. بۇ كىتابنىڭ بىر نۇسخىسى ناھايىتى غەلىتە، يەنى ئەرەب تىلىدا، ئەمما ئىبرانىي ھەرپلەر بىلەن يېزىلغان بولۇپ، پارىژدىكى «دۆلەتلىك كۇتۇپخانا»دا ساقلانماقتا. بۇ ئەسەر ئىبرانىيچىغا ئۈچ قېتىم تەرجىمە قىلىنغان.

«كتاب القياس الصغير»(كىتابۇ قىياس سەغىر)

«كىچىك قىياس كىتابى» مەنتىق ئىلمىدىكى قىياسقا مۇناسىۋەتلىك بىلىملەر بېرىلگەن بىر ئەسەردۇر. ئىبنى باجە تەرىپىدىن بۇ كىتابقا بىر شەرھى يېزىلغان. شۇنداقلا بۇ ئەسەرنىڭ ئىبرانىچىگە تەرجىمە قىلىنغان نۇسخىسىمۇ بار.

«فارابىنىڭ ئىلىملەرنى تۈرگە ئايرىپ ئۇلارنىڭ غايىلىرىنى بىلدۈرۈش ھەققىدە مۇھىم بىر كىتابى باردۇركى، ھېچكىم ئۇنىڭدىن ئاۋۋال بۇنداق بىر ئەسەر يازمىغان، ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ ھەم تېخى ھېچكىم بۇ يولدا ماڭمىدى. بارلىق ئىلىملەرنى ئۆگىنىشنى خالىغانلار بۇ كىتابنىڭ رەھبەرلىكىدىن بىھاجەت قالالمايدۇ ۋە ھەر نەرسىدىن ئاۋۋال ئۇنى بىر كۆزدىن كەچۈرۈشى كېرەك.»

ھەقىقەتەنمۇ فارابىي ئىلىملەرنى مۇھىملىق تەرتىپىگە ئايرىغان بۇ ئەسىرىدە ئىلگىرىكى ھەرقانداق بىر مەنبەدىن نەقىل ۋە ئىلھام ئالمىغان. ئوتتۇرىغا قويغان تۈرگە ئايرىش تامامەن ئۆزىگە خاس ئەسلىي بولۇپ، بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئىبتىراپ قىلىنمايدىغان ھېچبىر تەرىپى يوقتۇر.

«**كتاب ما ينبغي أن يقدم قبل تعلم فلسفة**» (كىتابۇ ما يەنبەغى ئەن يۇقەددەم قەبلە تەئەللۇمىل فەلسەفە)

«پەلسەپىدىن ئىلگىرى ئۆگىنىشكە تېگىشلىك نەرسىلەر كىتابى» دېگەن مەنىدىكى بۇ كىتاب، ئارىستوتېل پەلسەپىسىنى ئۆگىنىشتىن ئىلگىرىكى كېرەكلىك تەييارلىقلارنى ئۆگىتىش ماھىيىتىدىكى بىر كىچىك كىتابچىدۇر. ئۇ بۇ كىتابتا پەلسەپىۋى ئېقىملارنى، پەلسەپىگە كىرىش ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان ئىلىم تۈرلىرىنى، پەلسەپىنىڭ پايدىسىنى، ئارىستوتېلنىڭ ئەسەرلىرىدىكى غايىلىرىنى، پەلسەپە ئۆگىنىشنىڭ يوللىرىنى ئىزاھلاپ ئۆتكەن. ئىسمى ئۇزۇن بولغان بۇ ئەسەر نېمىسچىغا ۋە ئىبرانچىغا تەرجىمە قىلىنغان، بۇ كىتاب قاھىرە، دەلھى ۋە لەيدەندە بېسىلغان.

«**جوامع كتب المنطق**»(جەماۋىئۇل كۇتۇبىل مەنتىق)

«مەنتىق كىتابلىرى مەجمۇئەسى» دېگەن مەنىدە

«كتاب الموسيقى الكبير»(كىتابۇلمۇسىقىل كەبىر)

«بۈيۈك مۇزىكا كىتابى» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەر ئەبۇ جەئفەر مۇھەممەد ئىبنى ئەل قاسىم ئەل كەرخى نامىغا يېزىلغان. R.d'Erlanger تەرىپىدىن «La Musique Arab» نامى بىلەن پارىژدا 1830 ـ يىلىدا مەتنىسى بېسىلغان بۇ ئەسەرنىڭ ئىككىنچى قىسمى كېيىنچە ئوخشاش كىشى تەرىپىدىن فىرانسۇزچىغا تەرجىمە قىلىنغان.

«كتاب مدخل في الموسيقى»(كىتابۇ مەدخەل فىل مۇسىقى)

«مۇزىكىغا كىرىش كىتابى» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەرنىڭ قولىيازمىسى قىلىچ ئەلى پاشا كۇتۇپخانىسى ۋە باشقا دۇنيا كۇتۇپخانىلىرىدە ساقلانغان. ئەسەرنىڭ بىر قىسمى H. G Farmer تەرىپىدىن قىسقا تەرجىمىلىرى بىلەن بىرلىكتە «Collection Of Arabic Writers On Music» ناملىق ئەسەردە نەشر قىلىنغان.

«كتاب في العقل»(كىتابۇن فىل ئەقىل)

«ئەقىل ھەققىدە كىتاب» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەرنىڭ ئىككىنچى بىر شەكلىمۇ بار دېيىلمەكتە. بىرى چوڭ، يەنە بىرى كىچىك بولغان بۇ ئىككى ئەسەرنىڭ قولىمىزدا بار بولغىنى ئىككىنچىسى. ئەقىلنىڭ خاراكتېرى ۋە تۈرلىرى ھەققىدىكى پىكىرلەرنى قەلەمگە ئالغان بۇ ئەسەرنىڭ نەچچە خىل قولىيازمىلىرى بار. بۇ ئەسەر ئۈچ قېتىم لاتىنچىغا تەرجىمە قىلىنغان.

«كتاب السفسطة»(كىتابۇن فى سەفسەتە)

«سەپسەپتە ھەققىدە كىتاب» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەردە مەنتىق ئىلمىدىكى سەپسەتىگە ئالاقىدار بىلىملەر ھەققىدە توختالغان. بۇ ئەسەرنىڭمۇ ئىبرانىيچىگە تەرجىمە قىلىنغان بىرقانچە نۇسخىسى بار.

«كتاب الخطابة»(كىتابۇن فى خىتابە)

«خىتاب ھەققىدە كىتاب» ناملىق بۇ ئەسەردە خۇددى فارابىنىڭ ھاياتى ھەققىدىكى ھېكايەتلەردە بولغىنىدەك مۇبالىغىلەر بار. ئېيتىلىشلارغا قارىغاندا بۇ كىتاب 20 جىلد بولۇپ، خىتاب ھەققىدىكى تېمىلاردا توختالغان. ئەمما فارابىيغا ئوخشاش كىچىك ھەجىمدە مول مەزمۇن ئىپادىلەيدىغان مېتود قوللىنىدىغان بىر ئالىمنىڭ 20 جىلدلىق بىر ئەسەر يېزىشى ئېھتىمالغا بەك يېقىن كۆرۈنمەيدۇ.

«كتاب النكت فيما يصح وما لا يصح من أحكام النجوم»(كىتابۇن نۇقەت فى ما يەسىھھۇ ۋەمالا يەسىھھۇ مىن ئەھكامىن نۇجۇم)

«يۇلتۇزلار ئەھكاملىرىغا ئالاقىدار توغرا بولغان ياكى بولمىغان نۇقتىلار ھەققىدە» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەردە فارابىي، يۇلتۇزلارغا قاراپ كېلەچەك ھەققىدە ھۆكۈم چىقىرىشنىڭ خاتالىقى ۋە پايدىسىنىڭ يوقلۇقى ھەققىدە توختىلىدۇ. بىرقانچە قولىيازمىسى بولغان بۇ ئەسەر كۆپ قېتىم بېسىلغان. تۈركچىگە پەقەتلا بىرقىسمى تەرجىمە قىلىنغان بۇ ئەسەر نېمىسچىغا تولۇق تەرجىمە قىلىنغان.

«كتاب أغراض الحكيم أرسطو»(كىتابۇ ئەئرازىل ھەكىم ئارىستوتېل)

«پەيلاسوپ ئارىستوتېلنىڭ مەقسەتلىرى» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەردە فارابىي، گرېك پەيلاسوپىنىڭ «مېتافىزىكا» دېگەن ئەسىرىدىكى چۈشەنچىلىرى ۋە بۇ ئەسەرنىڭ مەقسەتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا تۇتۇنغان. ئىبنى سىنانىڭ ئارىستوتېلنى چۈشىنىشىگە ئىمكانىيەت ھازىرلىغان كىتاب دەل مۇشۇ. فارابىينىڭ بۇ كىتابىمۇ Dieterici تەرىپىدىن نېمىسچىغا تەرجىمە قىلىنىپ بېسىلغان.

«كتاب فلسفة أفلاطون»(كىتابۇ فەلسەفەئى ئەفلاتون)

«ئەپلاتون پەلسەپىسى كىتابى» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەرنىڭ غايىسىمۇ ئەپلاتون ئەسەرلىرىنى تېخىمۇ چۈشىنىشلىك بىر شەكىلگە كەلتۈرۈشتۇر. ھەرھالدا بۇ ئەسەر شۇ دەۋردە ئۆز مەقسىتىگە يەتكەن. پەقەت بىر تاللا نۇسخىسى ئاياسوفىيا مۇزېيىدا ساقلانغان بۇ ئەسەر لاتىنچە تەرجىمىسى بىلەن بىرلىكتە F.Rosenthal بىلەن R.Walzer تەرىپىدىن بېسىلغان. ئۇنىڭدىن ئاۋۋال ئىبرانىيچىگە تەرجىمە قىلىنىپ بېسىلغان.

«المسائل الفلسفية والأجوبة عنها»«ئەلمەسائىلۇل فەلسەفىيە ۋەل ئەجۋىبەتۇ ئەنھا»

«پەلسەپە سوئاللىرى ۋە ئۇلاردىن جاۋابلار» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەر ئىسمى بىلەنلا ئىچىدىكى مەزمۇنىنى ئىپادىلەپ بەرمەكتە. بەزى مەنبەلەردە بۇ ئەسەردە 23 سوئال بولۇشى كېرەكلىكى بايان قىلىنغان بولسىمۇ،

«كتاب عيون المسائل»(كىتابۇ ئۇيۇنىل مەسائىل)

«مۇھىم سوئاللار كىتابى» دېگەن مەنىدىكى بۇ كىتاب 360 سوئالنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. سوئاللارنىڭ تېمىسى: مەنتىق، تەبىئەت بىلىملىرى ۋە ئىلاھىيەتكە ئالاقىدار بىلىملەردۇر. مەنتىققا ئائىت بولغان سوئاللار بۇ ئىلىمنىڭ مۇقەددىمىسى ماھىيىتىدىكى مەزمۇنلارنى سۇنماقتا. فارابىينىڭ ئۇسلۇبىدىن قارىغاندا بۇ ئەسەر ئۇنىڭ ئەڭ يۇقىرى سەۋىيەدىكى ئەسىرى ھېسابلىنىدۇ. ھەقىقەتەن كۈچلۈك ئىلمىي سەۋىيەدە قەلەمگە ئېلىنغان بۇ ئەسەردە يەر ئالغانلىرى كېيىنكى ئەسەرلەرگە مەنبە بولىدىغان چۈشەنچە - پىكىرلەر ئىدى. بۇ ئەسەرنىڭمۇ بىرقانچە نۇسخا قولىيازمىلىرى بار، تۇنجى باسمىسى 1836 - يىلى گېرمانىيەدە بېسىلغان. كېيىنچە بۇ ئەسەر Dieterici تەرىپىدىن نېمىسچىغا تەرجىمە قىلىنغان، شۇنداقلا ئەسەرنىڭ بەزى پارچىلىرى ئىبرانىيچىغىمۇ تەرجىمە قىلىنغان.

«كتاب الواحد والوحدة»(كىتابۇل ۋاھىد ۋەل ۋەھدە)

«بىر ۋە بىرلىك» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەر ئەسلىدە كىچىك بىر رىسالىدىن ئىبارەتتۇر. ئەمما «بىر» ئۇقۇمى ۋە «بىر» كەلىمىسىنىڭ تۈرلۈك - تۈرلۈك مەنىلىرىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن يېزىلغان بۇ ئەسەر تېخىچە قولىيازما ھالىتىدە، شۇنداقلا بېسىلىپ باقمىغان.

بولۇشى كېرەكلىكى ھەققىدىكى قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولۇپ، بۇ ئەسەرنىڭ ئۆز ئىچىگە ئالغان تېما دائىرىسى بەكمۇ كەڭ. ئاللاھنىڭ بىرلىكىدىن، سۈپەتلىرىگىچە، پەلەكلەر ھەققىدە، ئەقىل، نەپس ۋە بۇلارنىڭ دەرىجىلىرى ھەققىدە، جىسىملار، ئىنسانىنىڭ كۈچ، رەئىسلەرنىڭ قانداق بولۇشى ۋە قانداق مۇئامىلە قىلىشى ھەققىدە توختالغاندىن سىرت، يەنە پەيغەمبەرلىك ۋە ۋەھيى ھەققىدىمۇ سۆز قىلغان. بۇ ئەسەر Dieterici تەرىپىدىن «Der Musterscaat» دېگەن نام بىلەن نېمىسچىغا تەرجىمە قىلىنغان ۋە لەيدەندە بېسىلغان.

«كتاب السياسة المدنية»(كىتابۇ سىياسەتىل مەدەنىيە)

«شەھەر سىياسىتى كىتابى» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەر «مەبادىئىل مەۋجۇدات» (بارلىقلارنىڭ باشلانغۇچى) دېگەن نام بىلەنمۇ ئېلىنغان. بۇ ئەسەرمۇ يۇقىرىدىكى كىتابىمىزغا ئاساسەن يېقىن مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، بۇنىڭمۇ خېلى كۆپ قوليازمىلىرى تېپىلغان. Mise Ben Samuel تەرىپىدىن ئىبرانىيچىگە تەرجىمە قىلىنغان ۋە بۇ تەرجىمە 1850 - يىلى لوندوندا بېسىلغان.

«كتاب الفاضل الأفلاطونية»(كىتابۇل ئەلفازىل ئەفلاتونىيە)

«ئەپلاتوننىڭ سۆزلىرى كىتابى» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەر، ئىسمىدىن چىقىپ تۇرغىنىدەك ئەپلاتوننىڭ سۆزلىرىدىن توپلانغاندۇر. ئەخلاق ۋە سىياسەت ھەققىدە توختالغان بۇ ئەسەرنىڭ ئۈچ خىل يازما نۇسخىسى

ئەمما بۇگۇنكى نۇسخىلىرىدا 42 سوئال ۋە جاۋاب بار. بۇمۇ فارابىي تەرىپىدىن سۆزلەنگەن ياكى يېزىلغان بەزى خاتىرىلەرنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن رىسالە ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن بولۇش ئېھتىماللىقى ئىلگىرى سۈرۈلمەكتە. Dieterici بۇ ئەسەرنىمۇ نېمىسچىغا تەرجىمە قىلىپ باستۇرغان. ئۇنىڭدىن باشقا Todros Todari تەرىپىدىن لاتىنچىغىمۇ تەرجىمە قىلىنغان.

«كتاب تحصيل السعادة»(كىتابۇ تەھسىلىسسەئادە)

«سائادەتنى قولغا كەلتۈرۈش كىتابى» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەر ئەخلاققا دائىر بىر كىتاب بولۇپ، بەزى پارچىلىرى ئىبرانىيچىغا تەرجىمە قىلىنغان ۋە ھەيدەرئابادتا بېسىلغان.

«كتاب تنبيه على سبل السعادة»(كىتابۇت تەنبىھ ئەلا سەبەلىسسەئادە)

«سائادەت يولىنى كۆرسىتىش كىتابى» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەر «سائادەتنى قولغا كەلتۈرۈش كىتابى» دېگەن ئەسەردىن پەرقلىق بولغان پەلسەپىۋى ئەخلاق ئەسىرىدۇر. بۇ كىتاب ھەيدارئاباد ۋە بومبايدا بېسىلغان.

«كتاب في مبادئ آراء أهل المدينة الفاضلة»(كىتابۇن فى مەبادىئى ئارائى ئەھلىل مەدىنەتىل فازىلە)

«پەزىلەتلىك شەھەر ئاھالىسى پىكىرلىرىنىڭ پىرىنسىپلىرى» (ئۇيغۇرچە ‹پەزىلەتلىك شەھەر ئاھالىسى› دەپ تەرجىمە قىلىنغان) دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەردە فارابىي، خىيالى دۇنياسىدىكى بىر شەھەرنىڭ قانداق

شەرھلىرى بىرقانچە قېتىم بېسىلغان. بۇلارنىڭ بىرى نېمىسچە تەرجىمىسى بىلەن بىرلىكتە M. Horten تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان. فارابىينىڭ ئەڭ مۇھىم ئەسەرلىرىدىن بىرى بولغان بۇ كىتاب بەزى چەت ئەللىك تەنقىدچىلەر تەرىپىدىن فارابىينىڭ دەپ قوبۇل قىلىنمىغان. ھەقىقەتەن باشقا ئەسەرلىرى بىلەن بولغان بەزى پەرقلىرى تۈپەيلى بىر قاراشقا فارابىينىڭ ئەمەسلىكى مەنتىقلىق تۇيۇلسىمۇ. ئەمما كىتاب فارابىينىڭ باشقا بارلىق ئەسەرلىرى بىلەن بىرلىكتە قىياس - مۇتالىئە قىلىنغىنىدا ساھىبىنىڭ ئىسمىنى ئۆزى بېرىدۇر. كىتابنىڭ فارابىغا ئائىت ئەمەسلىكى ھەققىدە يېڭى دەلىللەر تېپىلغانغا قەدەر بۇ كىتاب فارابىينىڭ كىتابلىرى قاتارىغا كىرىدۇ.

ئاياسوفىيا كۇتۇپخانىسىدا ساقلانغان، ئەمما تېخىچە بېسىلمىغان.

«كتاب الجمع بين رأي الحكيمين»(كىتابۇ جەمئى بەينە رەئيىل ھەكىمەيىن)

«ئىككى پەيلاسوپنىڭ كۆزقاراشلىرىنى بىرلەشتۈرمە كىتابى» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەر، ئەسلىدە بۇ فارابىينىڭ ئەڭ قىينالغان، كۆپ ۋاقىت ۋە زېھنى كۈچ سەرپ قىلغان، ئەمما كۆزلىگەن مەقسەت ئۈچۈن ئەڭ ئاز خىزمەت قىلالىغان بىر ئەسىرىدۇر. فارابىي ئۆزى چوڭ بىلىدىغان ئەپلاتون ۋە ئارىستوتېلدىن ئىبارەت ئىككى پەيلاسوپنىڭ ئارىسىدىكى پىكىر زىتلىقلىرىنى پەقەتلا زاھىرى زىتلىق دەپ قارايتتى. Dieterici تەرىپىدىن نېمىسچىغا تەرجىمە قىلىنىپ بېسىلغان بۇ كىتاب، يەنە قاھىرەدىمۇ بېسىلغان. ھازىر ئۇنىڭ پارسچە تەرجىمىسىنىڭ قولىيازمىسى ساقلانماقتا.

«كتاب فصول الحكم»(كىتابۇ فۇسۇسۇل ھىكەم)

«ھېكمەتلەر» دېگەن مەنىدىكى بۇ ئەسەردە تەسەۋۋۇپ ھېكمەتلىرى توپلانغان. بۈيۈك ئالىم بۇ ئەسىرىدە تەرىقەت رەھبەرلىرىنىڭ نەپسى تەربىيەلىرى ۋە يېتىپ بارغان مەرتىۋىلىرى ھەققىدە توختالغان. ۋەلىلەرنىڭ دەلىلسىز، سەنئەتسىز نەقىل قىلغان ماقام ۋە بىلىملىرىنى بەزى ھاياجانلىق ئۇسلۇبدا، بەزىدە مەنتىق كۈچى بىلەن ئىسپاتلاپ بايان قىلغان. ناھايىتى كۆپ يازما نۇسخىسى تېپىلغان بۇ كىتابقا ئۈچ شەرھ يېزىلغان. مەتىن ۋە

ئەي قېرىنداش، خالىي تۇر ھەمراھ ئەمەس ناھەق ساڭا
ھەق ـ ئادالەتنىڭ قېشىدا سەن ماكان تۇت دائىما
بۇ جاھان ساڭا تۇرار مەڭگۈ مەقام ـ جايمۇ ئەمەس
قالغۇسى قىسمەتتىن خالاس بولمايدۇ ھېكمىمۇ يانا
قالغۇسى مۆجىزە بولۇپ ئىخچام تەۋەررۇك سۆزلىرىڭ
بەخش ئېتىپ تۇرغاچ تىرەن مەزمۇن پاراسەتلىك ئاڭا
بىپايان ئالەم ھامان مەشغۇلى ھەرىكەت ئۈستىدە
تۇرىمىز ئوخشاپ پەقەت تامچە ۋە ياكى نۇقتىغا

— فارابىي